

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ЗАОЧНОЇ ТА ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ
ОСВІТИ
КАФЕДРА ТУРИЗМУ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Ступінь вищої освіти МАГІСТР

на тему: **«СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
ЕКСКУРСІЙНОЇ ТА ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ»**

Виконала: здобувачка вищої освіти
II курсу, групи Тур-71з
спеціальності 242 Туризм
(шифр і назва спеціальності)
освітньої програми «Туризм»
Малюга Соломія Олегівна
(прізвище, ім'я, по батькові)

Керівник: к.геол.н., доцент
Юлія БОРУЦЬКА
(наук. ступінь, вчене звання, ім'я та прізвище)

Рецензент: Мар'яна ЛУЖНА
(ім'я та прізвище)

ДУБЛЯНИ-2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІСТИТУТ ЗАОЧНОЇ ТА ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ
КАФЕДРА ТУРИЗМУ

Ступінь вищої освіти Магістр
Галузь знань 24 Сфера обслуговування
(шифр і назва)

Спеціальність 242 Туризм
(шифр і назва)

Освітня програма «Туризм»
(назва ОП)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри туризму
(назва кафедри)

_____ (підпис)

Оксана КРУПА
(ім'я та прізвище)

«___» _____ 202

ЗАВДАННЯ
на кваліфікаційну роботу здобувачки вищої освіти

Малюги Соломії Олегівни
(прізвище, ім'я, по-батькові)

1. Тема роботи: «Сучасний стан і перспективи розвитку екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності у Закарпатській області»

Керівник роботи: Юлія БОРУЦЬКА, к.геол.н., доцент
(ім'я та прізвище, науковий ступінь, вчене звання)

Затверджена наказом ЛНУП від 27.09.2023 № 490/к-с

2. Строк подання здобувачем роботи: до 13.02.2024

3. Вихідні дані до роботи:

нормативно-правові акти у контексті туристичного та природоохоронного законодавства, дані Державної служби статистики України, Головного управління статистики у Закарпатській області, Управління туризму та курортів Закарпатської обласної військової адміністрації, науковий доробок вітчизняних і закордонних учених, інтернет-джерела, інші інформаційні ресурси

4. Зміст кваліфікаційної роботи (перелік питань, які потрібно розробити):

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЕКСКУРСІЙНОЇ ТА ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Передумови виникнення екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності у контексті розвитку суспільства

1.2. Фізико-географічна характеристика, природні умови та історія розвитку Закарпатської області як туристичної дестинації

1.3. Методологія оцінювання екскурсійного та туристично-рекреаційного потенціалу регіону

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАНУ І РОЗВИТКУ ЕКСКУРСІЙНОЇ ТА ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ

2.1. Аналіз і особливості поширення природних туристично-рекреаційних ресурсів та історико-культурної спадщини Закарпаття

2.2. Функціонування санаторно-курортних комплексів як інфраструктурних туристично-рекреаційних об'єктів у регіоні

2.3. Характерні аспекти та SWOT-аналіз щодо стану і розвитку екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності у Закарпатській області

2.4. Стан екологічної безпеки та заходи щодо її поліпшення на Закарпатті

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКСКУРСІЙНОГО ТА ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗАКАРПАТТЯ

3.1. Проблеми туристично-рекреаційної сфери Закарпаття у контексті Сталого розвитку суспільства

3.2. Напрями вдосконалення музейної справи для інноваційних проєктів і екскурсійної роботи в регіоні

3.3. Перспективи розвитку туристично-екскурсійного потенціалу Закарпатської області (на прикладі діяльності туроператора «Відвідай»)

ВИСНОВКИ

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень): інфографіка (рисунок, таблиці), використана для розкриття теми кваліфікаційної роботи

6. Консультанти розділів роботи:

Розділ	Ім'я, прізвище та посада консультанта	Підпис, дата		Відмітка про виконання
		завдання видав	завдання прийняв	
Стан екологічної безпеки та заходи щодо її поліпшення на Закарпатті				

7. Дата видачі завдання: «28» вересня 2023 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Відмітка про виконання
1.	Отримання завдання для написання кваліфікаційної роботи	28.09.2023	
2.	Розробка плану кваліфікаційної роботи, ознайомлення з літературними джерелами за темою, збір практичних матеріалів	до 09.10.2023	
3.	Написання вступу і I розділу	до 09.11.2023	
4.	Написання II розділу	до 11.12.2023	
5.	Написання III розділу	до 08.01.2024	
6.	Написання висновків	до 18.01.2024	
7.	Оформлення кваліфікаційної роботи і подання науковому керівнику для написання відгуку	до 25.01.2024	
8.	Перевірка тексту кваліфікаційної роботи на унікальність. Скерування на зовнішню рецензію	до 02.02.2024	
9.	Представлення кваліфікаційної роботи на кафедрі	13.02.2024	
10.	Захист кваліфікаційної роботи перед Екзаменаційною комісією	23.02.2024	

Здобувачка вищої освіти

_____ (підпис)

Соломія МАЛЮГА

(ім'я та прізвище)

Керівник кваліфікаційної роботи

_____ (підпис)

Юлія БОРУЦЬКА

(ім'я та прізвище)

УДК 338.48-32(477.87)

Малюга С. О. Сучасний стан і перспективи розвитку екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності у Закарпатській області: кваліфікаційна робота за спеціальністю 242 Туризм. Львів : ЛНУЦ, 2024. 81 с. На правах рукопису.

Обсяг роботи: 81 сторінка, включаючи 12 таблиць, 13 рисунків, 60 літературних джерел.

У кваліфікаційній роботі розкрито теоретико-методологічні аспекти вивчення екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності, охарактеризовано фізико-географічні особливості, природні умови та історію розвитку Закарпатської області як туристичної дестинації.

Проаналізовано природні туристично-рекреаційні ресурси та історико-культурну спадщину Закарпаття, з'ясовано причинно-наслідкові зв'язки щодо функціонування санаторно-курортних комплексів як інфраструктурних туристично-рекреаційних об'єктів у регіоні, досліджено характерні аспекти та проведено SWOT-аналіз щодо стану і розвитку екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності у Закарпатській області.

Визначено проблемні питання туристично-рекреаційної сфери Закарпаття у контексті Сталого розвитку суспільства, висвітлено напрями вдосконалення музейної справи для інноваційних проєктів і екскурсійної роботи в регіоні, обґрунтовано перспективи розвитку туристично-екскурсійного потенціалу Закарпатської області на прикладі діяльності туроператора «Відвідай».

Анотація

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню сучасного стану і перспектив розвитку екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності у Закарпатській області.

В першому розділі кваліфікаційної роботи розкрито теоретико-методологічні аспекти вивчення екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності, зокрема передумови виникнення екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності у контексті розвитку суспільства, фізико-географічну характеристику, природні умови та історію розвитку Закарпатської області як туристичної дестинації, а також методологію оцінювання екскурсійного та туристичного-рекреаційного потенціалу регіону.

У другому розділі роботи проведено детальний аналіз стану і розвитку екскурсійної та туристично-рекреаційної сфери Закарпатської області у контексті особливостей поширення природних туристично-рекреаційних ресурсів та історико-культурної спадщини регіону, функціонування санаторно-курортних комплексів як інфраструктурних туристично-рекреаційних об'єктів, а також досліджено характерні аспекти та здійснено SWOT-аналіз щодо стану і розвитку екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності на території Закарпаття.

У третьому розділі роботи запропоновані напрями вдосконалення та перспективи розвитку екскурсійного та туристично-рекреаційного потенціалу Закарпаття, беручи до уваги проблеми туристично-рекреаційної сфери в контексті Сталого розвитку суспільства. Обґрунтовано напрями вдосконалення музейної справи для інноваційних проєктів і екскурсійної роботи в регіоні та окреслено перспективи розвитку туристично-екскурсійного потенціалу Закарпатської області на прикладі діяльності туроператора «Відвідай».

Ключові слова: туристично-рекреаційна діяльність, екскурсійна справа, Сталий розвиток, туристично-рекреаційні ресурси, історико-культурна спадщина, санаторно-курортний комплекс, туристично-рекреаційний потенціал, Закарпатська область.

Annotation

The qualification work is devoted to the study of the current state and prospects for the development of excursion and tourist and recreational activities in the Transcarpathian region.

The first chapter of the qualification work reveals the theoretical and methodological aspects of the study of excursion and tourist and recreational activities, in particular the prerequisites for the emergence of excursion and tourist and recreational activities in the context of society development, physical and geographical characteristics, natural conditions and history of the development of the Transcarpathian region as a tourist destination, as well as the methodology for assessing the excursion and tourist and recreational potential of the region.

In the second section of the paper, a detailed analysis of the state and development of the excursion and tourist and recreational sphere of the Transcarpathian region is carried out in the context of the peculiarities of the distribution of natural tourist and recreational resources and the historical and cultural heritage of the region, the functioning of sanatorium-resort complexes as infrastructure tourist and recreational facilities, as well as the characteristic aspects and SWOT analysis of the state and development of excursion and tourist and recreational activities in Transcarpathia.

The third section of the paper proposes directions for improving and prospects for the development of excursion and tourist and recreational potential of Transcarpathia, taking into account the problems of the tourist and recreational sphere in the context of sustainable development of society. The author substantiates the directions of improving museum work for innovative projects and excursion work in the region and outlines the prospects for the development of the tourist and excursion potential of the Transcarpathian region on the example of the activities of the tour operator "Vidvidai".

Keywords: tourist and recreational activities, excursion business, sustainable development, tourist and recreational resources, historical and cultural heritage, sanatorium and resort complex, tourist and recreational potential, Zakarpattia region.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЕКСКУРСІЙНОЇ ТА ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ...	10
1.4. Передумови виникнення екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності у контексті розвитку суспільства.....	10
1.5. Фізико-географічна характеристика, природні умови та історія розвитку Закарпатської області як туристичної дестинації.....	16
1.6. Методологія оцінювання екскурсійного та туристичного-рекреаційного потенціалу регіону.....	24
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАНУ І РОЗВИТКУ ЕКСКУРСІЙНОЇ ТА ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ	28
2.5. Аналіз і особливості поширення природних туристично-рекреаційних ресурсів та історико-культурної спадщини Закарпаття.....	28
2.6. Функціонування санаторно-курортних комплексів як інфраструктурних туристично-рекреаційних об'єктів у регіоні.....	38
2.7. Характерні аспекти та SWOT-аналіз щодо стану і розвитку екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності у Закарпатській області.....	43
2.8. Стан екологічної безпеки та заходи щодо її поліпшення на Закарпатті.....	47
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКСКУРСІЙНОГО ТА ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗАКАРПАТТЯ	54
3.1. Проблеми туристично-рекреаційної сфери Закарпаття у контексті Сталого розвитку суспільства.....	54
3.2. Напрями вдосконалення музейної справи для інноваційних проєктів і екскурсійної роботи в регіоні.....	59
3.3. Перспективи розвитку туристично-екскурсійного потенціалу Закарпатської області (на прикладі діяльності туроператора «Відвідай»).....	61
ВИСНОВКИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	77

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап соціально-економічного розвитку в Україні характеризується гострою фазою війни з російськими загарбниками, досить непростим фінансовим становищем, втратою капіталовкладень значної частини населення держави внаслідок пандемії Covid-19, очевидним знеціненням національної валюти. На нашу думку, поліпшення усіх необхідних показників і конкурентоспроможність країни, в майбутньому визначатиметься не лишень багатим природно-ресурсним потенціалом, мінерально-сировинною базою чи дешевою робочою силою у всіх українських регіонах, але і шляхом усвідомлення пріоритетних напрямів і об'єктів інвестування, котрі характеризуються доволі коротким терміном окупності, можуть конкурувати як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, значним експортним потенціалом, а також можуть швидко забезпечити значний поштовх для розвитку супутніх галузей. Беручи до уваги дослідження багатьох фахівців-фінансистів, власне туристично-рекреаційна індустрія вважається однією з найприбутковіших векторів національної економіки України в контексті Сталого розвитку суспільства, нашого прагнення до євроінтеграції та входження до переліку країн Європейського Союзу. Відтак, туристично-рекреаційна і екскурсійна діяльність, особливо у Карпатському регіоні, є однією з найбільш «гнучких» і перспективних галузей економічного сектору.

Поза будь-яким сумнівом, «родзинкою» серед найпривабливіших регіонів України загалом і Карпатського зокрема, з точки зору розвитку екскурсійного та туристично-рекреаційного потенціалу є Закарпаття. Унікальне прикордонне місцезнаходження області, багаті природні й історико-культурні ресурси, унікальні ремесла, фольклор та автентичність забезпечили цій території також статус перспективної туристично-рекреаційної дестинації Європи зі широкими можливостями цілолітнього обслуговування туристів і екскурсантів. Межування на західному кордоні України з чотирма центральноевропейськими державами

– Польщею, Словаччиною, Угорщиною і Румунією, сприяє популяризації оптимального за показниками «ціна – якість» відпочинку, особливо, для мешканців розвинутих країн Європейського Союзу. Головними принципами функціонування туристично-рекреаційної та екскурсійної індустрії в прикордонному регіоні є забезпечення гармонійності та збалансованості поміж екологічною, економічною та соціальною складовими. За сприятливих умов співпраці та миру, це може забезпечити залучення іноземного капіталу та позитивний досвід успішної реалізації міжнародних проєктів у Закарпатській області.

Питання щодо розвитку екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності в Україні та її регіонах вивчали Любіцева О., Покоłodна М., Мальська М., Паньків Н., Ховалко А., Нездоймінов С., Галасюк С., Бабарицька В., Малиновська О., Короткова А., Бейдик О., Зінько Ю., Величко В., Грановська В., Морозов О., Крикунова В., Боруцька Ю. та багато інших відомих науковців. Проте, на нашу думку, в основному через застарілу нормативно-правову базу досліджуваної галузі та обставини непереборної сили останніх кілька років, все-таки залишають невирішеними доволі багато теоретико-методичних та практичних аспектів. Зараз це особливо важливо, адже зважаючи на гостру фазу російсько-української війни та пандемію Covid-19, які завдали та завдають відчутного впливу на усі сфери життєдіяльності нашої країни, потрібно максимально мобілізувати усі зусилля задля того, щоби такі унікальні туристичні дестинації, як Закарпаття, стали центрами соціально-економічного процвітання держави та фізичного і психоемоційного відродження українців.

Мета кваліфікаційної роботи полягає в комплексному дослідженні теоретико-методологічних аспектів екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності, аналізі сучасного стану і розвитку екскурсійної та туристично-рекреаційної сфери у Закарпатській області, а також в обґрунтуванні перспективних напрямів вдосконалення функціонування різних складових екскурсійного і туристично-рекреаційного потенціалу Закарпаття.

Задекларована мета кваліфікаційної роботи формує наступний перелік **завдань дослідження:**

- розкриття теоретико-методологічних аспектів вивчення екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності;
- характеристика фізико-географічних особливостей, природних умов та історії розвитку Закарпатської області як туристичної дестинації;
- аналіз природних туристично-рекреаційних ресурсів та історико-культурної спадщини Закарпаття;
- з'ясування причинно-наслідкових зв'язків щодо функціонування санаторно-курортних комплексів як інфраструктурних туристично-рекреаційних об'єктів у регіоні;
- дослідження характерних аспектів та SWOT-аналіз щодо стану і розвитку екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності у Закарпатській області;
- визначення проблемних питань туристично-рекреаційної сфери Закарпаття у контексті Сталого розвитку суспільства;
- висвітлення напрямів вдосконалення музейної справи для інноваційних проєктів і екскурсійної роботи в регіоні;
- обґрунтування перспектив розвитку туристично-екскурсійного потенціалу Закарпатської області на прикладі діяльності туроператора «Відвідай».

Об'єктом дослідження є екскурсійна та туристично-рекреаційна діяльність у Закарпатській області; **предмет дослідження** – характерні особливості та аналіз сучасного стану, розвитку і перспективних напрямів вдосконалення екскурсійної та туристично-рекреаційної сфери на території Закарпаття.

Методи та інформаційна база дослідження. Під час опрацювання поставлених завдань щодо аналізу екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності на теренах Закарпаття, у роботі були використанні наступні *методи дослідження*: для порівняльної характеристики хронологічних даних і фактів

різних часових періодів – *порівняльний метод*; для побудови інфографіки, таблиць і висвітлення динаміки змін різних числових показників – *графічний і табличний методи*; для побудови картосхем – *картографічний метод*; для узагальнення і обґрунтування одержаних результатів – *метод синтезу*; для з'ясування проблем і напрацювання тенденцій і перспектив розвитку екскурсійної та туристично-рекреаційної сфери Закарпаття – *метод аналізу і абстрактно-логічний метод*.

Інформаційно-науковим підґрунтям досліджень були різнопланові напрацювання головно українських вчених, нормативно-правова документація у розрізі туристично-рекреаційного, екскурсійного та природоохоронного законодавства України, що безпосередньо чи опосередковано впливають на функціонування і регулювання туризму, рекреації, екскурсійної діяльності в Україні та її регіонах, статистичні показники Управління туризму та курортів Закарпатської ОВА, а також інші доступні дані з усіх відкритих інформаційних ресурсів.

Практичне значення отриманих результатів. Щодо практичного значення отриманих результатів у процесі даних досліджень, то воно формується з декількох аспектів. По-перше, запропоновані нами теоретико-практичні положення та рекомендації можуть використовуватися в майбутньому для написання і реалізації регіональної програми розвитку туристично-рекреаційної та екскурсійної діяльності на території Закарпатської області, зокрема через призму організації турів, туристичних маршрутів і екологічних стежок, формування екосвідомості різних верств населення, удосконалення нормативно-правового підґрунтя таких досліджень у контексті Сталого розвитку. Також, ці напрацювання можуть відіграти вагомую роль загалом у формуванні регіональної стратегії розвитку Закарпатської області на наступні роки. А після нашої перемоги над російськими загарбниками, наведені факти щодо туристично-рекреаційного й екскурсійного потенціалу Закарпаття, можуть стати у нагоді і для відновлення туристично-рекреаційної індустрії усіх тимчасово-окупованих територій України.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЕКСКУРСІЙНОЇ ТА ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Передумови виникнення екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності у контексті розвитку суспільства

Сучасні прогнози Всесвітньої туристичної організації (UNWTO) аргументовано засвідчують позитивні тенденції щодо розвитку екскурсійної та туристично-рекреаційної індустрії у світі, яка, попри значні спади та обставини непереборної сили (пандемії, військові конфлікти тощо), і надалі продовжує визначати вектори глобальних соціально-економічних процесів та активно впливати на розвиток держав-світових лідерів, так і країн із перехідною економікою. Як доказ, це декларується, насамперед, у значному зростанні обсягів міжнародних туристичних потоків і прибуттів, а відтак, логічно, і збільшенні фінансових надходжень до бюджетів країн Європи та світу [16].

Вивченням різних аспектів екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності присвячено чимало ґрунтовних праць відомих науковців як українських, так іноземних. Серед українських дослідників найбільше уваги цим питанням надавали Мальська М.М. [33], Любіцева О.О. [32], Покоłodна М. М. [39], Паньків Н. М., Ховалко А. Б., Галасюк С. С., Нездоймінов С. Г. [17], Бабарицька В. К., Короткова А. Я., Малиновська О. Ю. [2], Бейдик О. О. [5; 6], Дмитрук О.Ю., Зінько Ю.В., Величко В. В. [15], Леоненко Н. А. [31], Грановська В. Г., Морозов О. В., Крикунова В. М., Морозова О. С., Боруцька Ю.З. [10–13] та інші [1; 3; 8; 9]. Також, вагому роль тут відіграє нормативно-правова база щодо туристичного, рекреаційного, екскурсійного та природоохоронного законодавства України [40–49]. Коротко охарактеризуємо основні поняття в контексті проблематики даного підрозділу роботи.

Екскурсія зазвичай полягає у короткій подорожі, поході чи поїздки, котрі часто організують для проведення дозвілля, просвітницької діяльності або відпочинку. Екскурсія обов'язково передбачає виїзд (відправлення) зі звичного

місця та пізнання дослідження іншої локації чи участь у певній діяльності. Екскурсії бувають доволі різними за тривалістю та метою поїздки, починаючи від одноденної поїздки до сусідньої місцевості і закінчуючи більш тривалими атракціями. Найпоширеніші класи та типи екскурсійної діяльності включають оглядові тури, піші прогулянки, відвідування музеїв та освітні виїзди. Екскурсії зазвичай асоціюються зі заходами, що пропонують відпочити від рутинної роботи і дають змогу дослідити нові місцевості або здобути новий цікавий досвід [24; 28].

Отже, термін "екскурсія" охоплює широкий спектр видів діяльності та вражень, які передбачають тимчасовий вихід зі звичного середовища проживання чи перебування для тимчасової подорожі на інші території. Якщо це питання розглянути детальніше, то ми пропонуємо наступний перелік різних видів екскурсій (табл. 1.1):

Таблиця 1.1 – Характерні особливості екскурсійної діяльності

№ з/п	Вид екскурсійної діяльності	Характеристика екскурсійної діяльності	Атрактивна складова екскурсійної діяльності
1	Одноденні екскурсії	Це такі короткі екскурсії, здебільшого, тривалістю в один день, під час яких окремі особи або групи осіб відвідують бажане місце призначення і повертаються до домівки того ж дня	Такі одноденні екскурсії можуть включати відвідування довколишніх визначних природних пам'яток, парків, історичних місць або тематичних культурних заходів.
2	Оглядові екскурсії	Такі екскурсії передбачають ознайомлення та оцінку мальовничих природних або історико-культурних пам'яток певної місцевості	Оглядові екскурсії часто включають відвідування визначних історико-культурних пам'яток, природних чудес та територій, цінних з краєзнавчої точки зору.
3	Освітні екскурсії	Освітні екскурсії спрямовують увагу бажаних на просвітницьку діяльність, навчання та отримання знань, організуються для учнівсько-студентської молоді.	Ці екскурсійні поїздки можуть включати відвідування краєзнавчих музеїв, наукових центрів, природних або історичних пам'яток, закладів освіти.

4	Пригодницькі екскурсії	Такі екскурсії орієнтовані на бажаючих отримати гострі відчуття, та можуть включати такі види активностей, як піші прогулянки, скелелазіння, зіплайнінг або водні види спорту.	Учасники – «любителі гострих відчуттів», часто беруть участь у фізично складних та адреналінових атракціях.
5	Культурні екскурсії	Культурні екскурсії акцентують свою увагу на зануренні учасників у культуру, традиції, звичаї, автентичну та спосіб життя окремої громади чи регіону.	Це може включати відвідування різнопланових культурних заходів, тематичних вечорів, дегустацію місцевої кухні або спілкування з корінними жителями.
6	Круїзні екскурсії	Такі круїзні екскурсії та супутні заходи, організовані для пасажирів під час зупинок у різних портах, є популярними під час відпустки	Вони можуть включати екскурсії з гідами чи екскурсоводами, до прикладу, водні розваги або знайомство з місцевими визначними природно-культурними пам'ятками.
7	Екскурсії на лоні природи	Екскурсії на лоні природи передбачають виховання екосвідомості та ознайомлення з елементами природного середовища (ліси, гори, річки, озера, водоспади, природоохоронні території та об'єкти)	Заходи можуть включати спокійні піші прогулянки, спостереження за флоро-фауністичним біорізноманніттям, кемпінг і фотографування.
8	Історичні екскурсії	Такі екскурсії зосереджені на пізнанні минулого, відтак ці історичні тури спрямовують учасників до визначних історичних місць, музеїв та пам'ятників	Учасники таких екскурсій можуть дізнатися про культурне та історичне минуле регіону за допомогою фольклору, легенд, переказів, розповідей очевидців.
9	Корпоративні ретрити	Корпоративні екскурсії надають працівникам можливість абстрагуватися від щоденного робочого місця та спрямовані на згуртування команди, спільний відпочинок і релаксацію.	Учасники таких заходів беруть участь у майстер-класах, розвиваючих тренінгах, сеансах фізичної та психоемоційної релаксації.
10	Групові екскурсійні	Такі екскурсії можуть організовуватися для	Групові екскурсії можуть охоплювати зовсім різні

	поїздки	груп однодумців, друзів, сім'ї або колег, надаючи можливість для обміну досвідом, спільними інтересами і дружнього зближення	напрямки, включаючи культурні, історичні, природні, архітектурні туристично-рекреаційні ресурси. Вони добре підходять для різних категорій туристів, від сімей із дітьми до індивідуальних екскурсантів.
--	---------	--	--

Джерело: узагальнено та побудовано автором

Отож, екскурсія – це комплексна, універсальна концепція, котра охоплює широкий спектр різнопланових заходів, забезпечуючи відповідність щодо різних зацікавлень, захоплень чи вподобань. Відтак, незалежно від того, чи це дозвілля, відпочинок, пізнання, освіта, пригоди чи релаксація, організатори екскурсій пропонують абстрагуватися від щоденних справ і створюють умови для нових вражень, емоцій і спілкування з оточенням [22; 24].

Розвиток туризму та рекреації пройшов різні історичні етапи, сформовані соціальними, економічними та культурними факторами. Ось основні етапи і передумови виникнення туризму та рекреації у світі (табл. 1.2):

Таблиця 1.2 – Етапи і передумови виникнення туризму та рекреації у світі

№ з/п	Хронологічні етапи розвитку туризму та рекреації	Передумови розвитку туризму та рекреації
1	Від стародавніх часів до XVII ст. – етап раних подорожей і досліджень	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Існування торговельних шляхів та паломницьких маршрутів. ✓ Залучення еліти до подорожей з дипломатичною, релігійною чи освітньою метою.
2	XVII-XIX ст. – Гранд-тур	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Зростання європейського вищого класу з вільним часом. ✓ Розвиток дорожньої мережі. ✓ Освітні прагнення та культурний досвід.
3	XIX ст. – промислова революція та морські курорти	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Економічні зміни та урбанізація. ✓ Запровадження дозвілля для робітничого класу. ✓ Розвиток морських курортів для оздоровлення та відпочинку.
4	XX ст. – Золотий вік подорожей	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Розвиток транспорту (автомобілі, літаки, круїзні лайнери). ✓ Економічне процвітання після Другої світової війни. ✓ Зростання середнього класу з наявним доходом.
5	1950-1970-ті роки XX ст. – бум масового туризму	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Запровадження пакетного відпочинку. ✓ Масове виробництво автомобілів і доступні авіаперельоти. ✓ Економічна стабільність у розвинених країнах.

6	Кінець ХХ ст. – розвиток міжнародного туризму	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Покращення міжнародних відносин. ✓ Глобалізація та посилення культурного обміну. ✓ Технологічний прогрес у сфері комунікації.
7	Кінець ХХ ст. до сьогоднішнього дня): – розвиток форм і видів сталого туризму – цифрова ера та онлайн-бронювання	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Зростання екологічної свідомості. ✓ Занепокоєння впливом масового туризму. ✓ Наголос на відповідальних та сталих практиках. ✓ Розвиток Інтернету та онлайн-платформ. ✓ Легкий доступ до інформації та послуг бронювання. ✓ Підвищення зручності для мандрівників.
8	Кінець ХХІ ст. – експериментальний та нішевий туризм	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Зміна споживацьких уподобань на користь унікальних вражень. ✓ Підвищена увага до культурного та пригодницького туризму. ✓ Технології, що сприяють створенню персоналізованого досвіду подорожей.
9	2020-ті роки ХХІ ст. і до сьогоднішнього дня – постпандемічний туризм	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Адаптація до нових стандартів охорони здоров'я та безпеки. ✓ Підвищений акцент на внутрішньому та місцевому туризмі. ✓ Технологічні інновації для безконтактних вражень.

Джерело: узагальнено та побудовано автором

Отже, на передумови виникнення туризму, рекреації та екскурсійної діяльності у будь-якому регіоні світу впливають різні чинники та фактори. Ось, на нашу думку, найголовніші ключові аспекти, необхідні для успішного розвитку туристично-рекреаційної та екскурсійної індустрії:

➤ економічна стабільність регіону – економічне процвітання часто корелюється зі збільшенням вільного часу та фінансових можливостей, що сприяє зростанню популярності туризму, рекреації, екскурсійної роботи;

➤ розвинута транспортна інфраструктура – наявність та поліпшення транспортної інфраструктури, включаючи дороги, залізниці та аеропорти, сприяють комфортності та зручності відпочиваючих подорожі та сприяють розвитку індустрії туризму та рекреації;

➤ стабільне політичне середовище в країні – внутрішня та міжнародна політична стабільність та безпечне середовище мають вирішальне значення для туристичної привабливості регіону та залучення нових туристичних потоків. Також, стабільна політична ситуація впливає на притік інвестицій у туристичну інфраструктуру;

➤ природні та історико-культурні атракції території – регіони з унікальними природними, культурними, історичними туристично-рекреаційними ресурсами мають значно більше шансів привабити туристів новими екскурсійними пропозиціями та стати туристично-рекреаційними дестинаціями;

➤ інноваційно-технологічний розвиток суспільства – значні досягнення в галузі транспорту, зв'язку та інформаційних технологій зробили подорожі доступнішими, комфортнішими, цікавішими, надаючи можливості для розвитку туризму та екскурсійної діяльності;

➤ маркетинг і просування інноваційного туристичного продукту – ефективні стратегії маркетингу та промоції, як на регіональному, національному, так і на міжнародному рівнях, відіграють вагомую роль у залученні нових туристів та розвитку туристично-рекреаційного та екскурсійного потенціалу дестинації;

➤ екологічна сталість і збалансованість – сталі практики, екосвідомість і розуміння ролі збереження навколишнього середовища стають все важливішими для довгострокового успіху індустрії сфери послуг;

➤ освіта та освіченість – просвітницька діяльність щодо важливості рекреації, туризму та екскурсійної активності для фізичного та психоемоційного відновлення людини може сприяти підвищенню зацікавленості та збільшенні кількості бажаючих щодо таких видах діяльності;

➤ сприятлива державна політика та підтримка – мотивуюча державна політика, стимули та нормативно-правові акти, які заохочують розвиток туристично-рекреаційної сфери, можуть суттєво вплинути на попкляризацію цієї діяльності;

➤ демографічні тенденції у світі – демографічні фактори, зокрема, такі як старіння населення, котре має більше вільного часу за молодь, та зміна вподобань сучасного молодого покоління, впливають на попит щодо туристично-екскурсійної діяльності;

- комфортне проживання, якісне харчування та висококласні послуги – наявність комфортного житла, закладів харчування та усього спектру послуг має вирішальне значення для забезпечення позитивного досвіду та бажання повернутися саме на цю дестинацію для туристів та рекреантів;
- превентивні заходи безпеки та охорони – забезпечення безпеки та фахового захисту життя туристів має фундаментальне значення для успіху туризму та рекреації. Дестинації, які сприймаються як безпечні, стабільні, як правило, приваблюють більше відвідувачів;
- глобалізаційні явища – взаємопов'язаність усіх процесів на світовому рівні внаслідок глобалізації значно розширила можливості соціуму для міжнародного туризму та культурного обміну.

Власне комплексне розуміння цих передумов щодо виникнення туризму, рекреації та екскурсійної діяльності, для будь-якого регіону чи країни дозволить створити свій привабливий туристичний продукт і бути успішними на світовому ринку туристичних послуг.

1.2. Фізико-географічна характеристика, природні умови та історія розвитку Закарпатської області як туристичної дестинації

Закарпаття, що розташоване на заході нашої України, межуючи з такими країнами, як Угорщина, Словаччина, Польща та Румунія, займає площу 12777 км² і геопросторово має вигляд прогину, який простягається зі сходу на захід нашої держави. Гірська система Карпат займає значну частину території області, утворюючи природний кордон поміж Україною та «країнами-сусідками». Найвищою вершиною Закарпатської області є гора Говерла, розташована межі з Івано-Франківщиною (2061 м н. р. м.), яка загалом є найвищою точкою держави Україна [18].

Через територію області протікають великі річки: Тиса, Латориця, Ріка, Боржава та інші, менші за протяжністю водотоки. Клімат області – помірно-континентальний, з відносно м'якою зимою і теплим, вологим літом. Територія області дуже багата на природні ресурси, такі як лісові масиви, зокрема і

праліси, гірські породи, мінерально-сировинну базу, поверхневі та підземні води, включаючи мінеральні джерела, які водночас є і природним туристично-рекреаційним потенціалом Закарпаття (рис. 1.1).

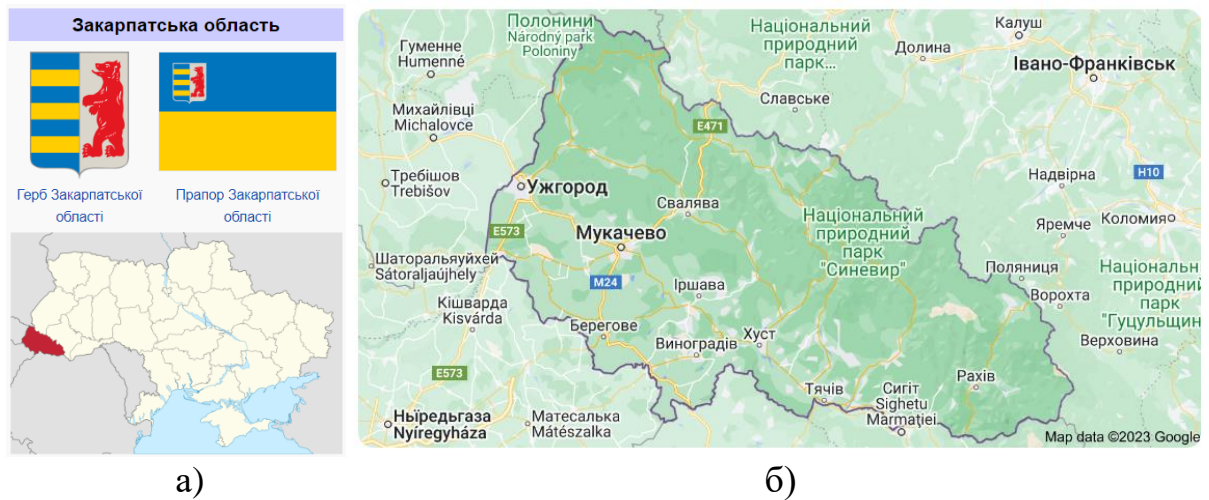

Рисунок 1.1. Символіка і місцезнаходження Закарпатської області на карті України (а); картосхема Закарпатської області (б)

Джерело: використано автором із ресурсів мережі Інтернет

Вже той факт, що Закарпатська область, посідаючи винятково унікальне географічне положення на південних схилах Українських Карпат, у різні часи мала різні назви, такі як: Угорська Русь, Карпатська Русь, Руська Крайна, Підкарпатська Русь, Карпатська Україна, Закарпатська Україна, Закарпатська область, дозволяє авторитетно стверджувати щодо наявності різних специфічних ознак, котрі зародилися, сформувалися і розвинулися у різні періоди історії та збереглися у тій чи іншій формі, кількості та якості і до наших днів.

На тлі не надто оптимістичних українських демографічних реалій, ситуація у Закарпатській області виглядає доволі привабливо за всіма базовими демографічними показниками: даними щодо народжуваності й смертності населення, середньою тривалістю життя, оптимально збалансованою статевую та віковою структурою, міграційною мобільністю жителів. Усі ці показники формують відповідні передумови для відносно стабільного підґрунтя демографічного відтворення населення в області.

Отож, як вже згадувалося вище, Закарпаття є одним із наймальовничіших куточків нашої країни, розташоване на південно-західних схилах і передгір'ях

складчастої системи Українських Карпат. В геополітичному відношенні, на північному заході і півдні Закарпатська область межує з Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією, а на північному і південному сході – з Львівщиною та Івано-Франківщиною (рис. 1.2). На території області, неподалік від с. Ділове Рахівського району, розташовується географічний центр нашого континенту [18].

Рисунок 1.2. Фізико-географічні особливості та країни-сусіди Закарпатської області

Джерело: використано автором із ресурсів мережі Інтернет

Близько 80 % території краю займають гірські масиви, утворюючи з південного заходу на південний схід: Верховинський Вододільний хребет, Горгани, Свидовець, Черногору, Полонинський хребет, Рахівський масив, Вулканічні Карпати. Черногірський хребет включає в себе гору Говерла, висотою 2061 м, яка є найвищою точкою Закарпатської області й України загалом. З іншими регіонами нашої країни Закарпаття з'єднує група перевалів: Яблунецький, Вишівський, Ужоцький, Верецький та Воловецький, котрі мають висоту від 931 м до 1014 м над рівнем моря (рис. 1.3).

Лісові ресурси, які є найбільшим багатством краю, займають понад половину (50 %) території області, різноманітні за породним складом деревини

залежно від існуючої тут вертикальної поясності. До прикладу, на низовині переважно ростуть дубово-грабові ліси, у передгір'ях зустрічаємо дубові і дубово-букові, а вище у горах, вже на висотах від 800 – 1000 м над рівнем моря – букові, найвище, на висоті до 1300 – 1500 м – хвойні (ялиця біла, ялина). Довершують «картину» мальовничі ландшафти субальпійські та альпійські луки – полонини (рис. 1.3) [18].

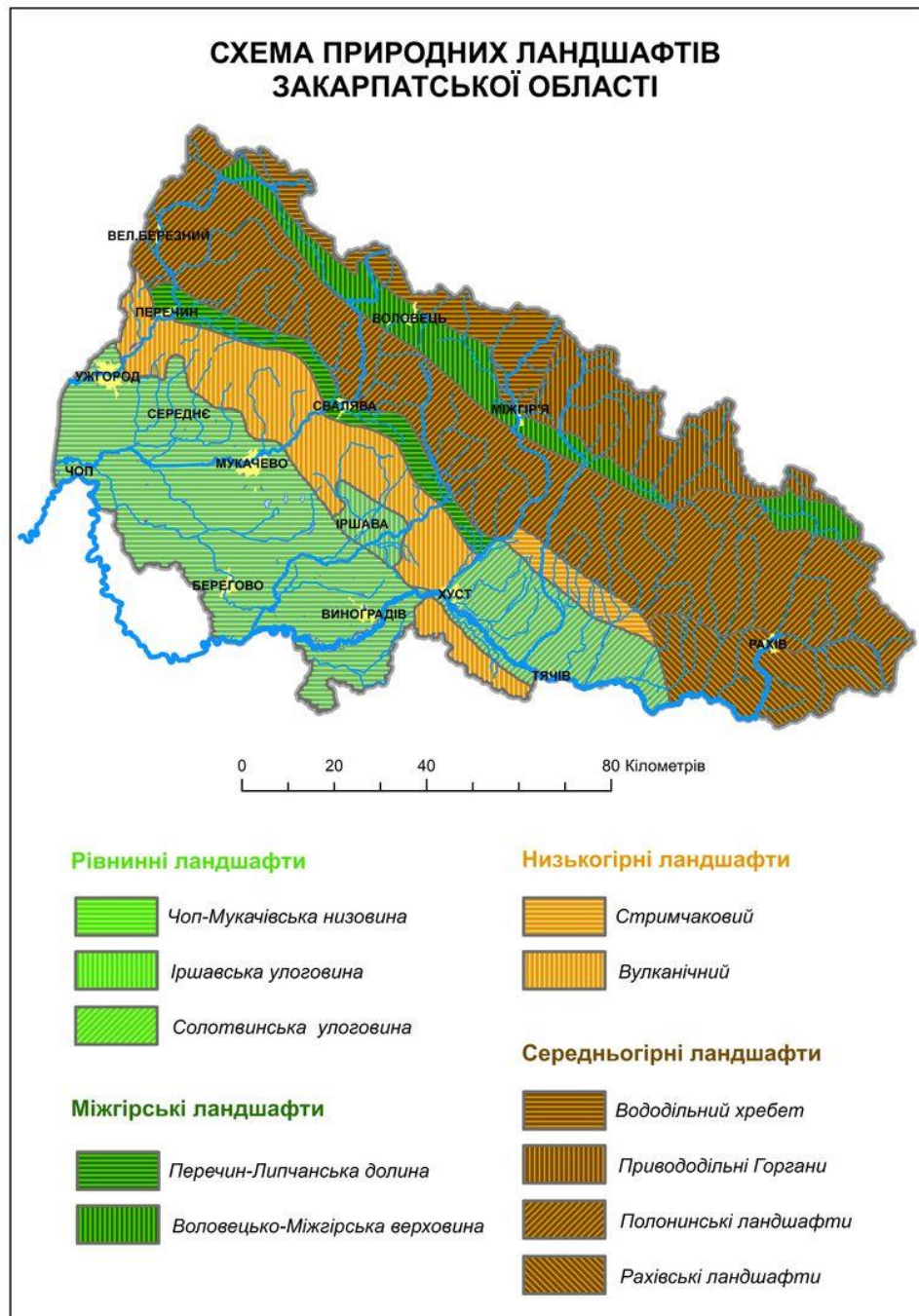

Рисунок 1.3. Картосхема природних ландшафтів Закарпатської області

Джерело: використано автором із ресурсів мережі Інтернет

Територією Закарпатської області протікає близько 9,5 тис. річок і водотоків, що із уже вище переліченими факторами формує сприятливий помірно-континентальний клімат місцевості. Тут чітко виділяються пори року, відтак кожна з них має свої характерні особливості у гірській і рівнинній частинах: зима м'яка та коротка; весна характеризується значним впливом циклонів з Середземного моря і континентальних тропічних повітряних мас; літо тепле та вологе, починається з другої декади травня, а осінь приходить у другій половині вересня. Улітку середня температура повітря становить $+21^{\circ}\text{C}$, а взимку понижується до -4°C [18].

Поза будь-яким сумнівом, мінерально-сировинний потенціал Закарпаття є унікальним. На сьогоднішній день, в області розвідано 217 родовищ і покладів, в яких понад 30 різноманітних корисних копалин, з них, зокрема: 2 – дорогоцінних металів (золото, срібло), 3 – кольорових металів (свинець, цинк), 4 – ртуті, по 4 – газу та вугілля, по 1 – гірничорудної сировини (бентонітова глина, каоліти) та гірничо-хімічної сировини (сіль кухонна), 3 – цеоліту. Також тут розвідано та задокументовано значну кількість родовищ різноманітних високоякісних будівельних матеріалів, до прикладу: мармуру, андезиту, андезито-базальту, перліту, глини тугоплавкої, сировини цегельно-черепичної тощо.

На території Закарпаття виявлено понад 360 родовищ та джерел цілющих природних мінеральних вод. Лікувально-столові мінеральні води області, маючи чудові смакові якості, споживаються як у санаторно-курортних закладах безпосередньо, так і використовуються для розливу. Як вже згадувалося попередньо, край багатий і на поверхневі води. До прикладу, потенціал гідроенергетичних ресурсів малих і середніх річок тут становить близько 6,5 млрд.квт.год/рік, і є найвищим з-поміж інших областей, що відкриває широкі можливості для будівництва гідроелектростанцій та розвитку української малої гідроенергетики.

Структура земельних площ Закарпаття постійно змінювалась. У давнину, територія області була практично повністю залісеною. Зазначимо, що за

статистичними даними державного управління лісового господарства останніх років, площа лісового фонду області складала 694 тис. га, тобто лісистість області становить близько 56,7 %. Що стосується сільськогосподарських угідь, то складають 35,3% від загальної площі території області, а за призначенням їхня структура виглядає наступним чином: рілля, пасовища, сіножаті, багаторічні насадження, перелоги [18].

Також, і промисловість області відіграє важливу роль в економічних показниках Закарпаття, у розрізі України. Питома вага числових даних харчової, переробної, деревообробної, меблевої галузей, які працюють головню на власній сировині, становить практично 50 %. За статистикою, до провідних галузей промисловості тут слід віднести легку та машинобудівну, які працюють в основному на давальницькій сировині, їхня частка у загальному обсязі усього виробництва, останніми роками, становила біля 20 %.

Щодо стану аграрної сфери, то головними видами сільськогосподарської продукції є картопля, овочі, фрукти, ягоди, виноград, за збором яких регіон є доволі самодостатнім. Зернове господарство також є ефективною галуззю господарства краю, проте область через природно-кліматичні умови не може повністю забезпечувати себе продовольчим зерном. З технічних культур особливо привабливою є тютюн, сировина з якого має постійний попит як в Україні, так і на світовому ринку.

Також, виробнича інфраструктура Закарпаття представлена і розгалуженою транспортною мережею, котра включає весь спектр залізничного, автомобільного, повітряного та трубопровідного транспорту, розвинену систему зв'язку та міжнародну систему мобільного зв'язку [18; 55].

Власне, тут варто наголосити, що Закарпатська область має усі сприятливі передумови та унікальний природно-рекреаційний потенціал, адже вона зосередила 5,2% об'ємного і 5,1% вартісного потенціалу українських природних туристично-рекреаційних ресурсів. Відтак, особливості рельєфу, унікальне географічне розташування, багаті лісові ресурси, мінеральні води, помірно-континентальний клімат, багатовікові традиції, автентична та

самобутня культура багатонаціонального населення краю у комплексі створюють унікальний соціально-економічний і туристично-рекреаційний потенціал, на основі якого вже існує і має перспективу ще масштабнішого розвитку санаторно-оздоровчий комплекс світового рівня і загалом туристично-рекреаційна індустрія [55].

Туристично-рекреаційна та екскурсійна діяльність займає важливе місце в соціально-економічному розвитку Закарпаття і має понад столітню історію становлення. Її зародження та розвиток припадає на кін. ХІХ–поч. ХХ ст., а на сучасному етапі індустрія туризму та рекреації вважається однією із пріоритетних в області загалом. Попри цей факт, проблема історичного аналізу еволюції туризму в регіональному вимірі, на тлі краю, залишається недостатньо вивченою. Не були належно висвітлені й питання історіографії розвитку туризму та рекреації на Закарпатті [59; 60].

Розвиток туризму у цьому регіоні доцільно умовно розділити на австро-угорський, чехословацький, угорський, радянський періоди та добу Незалежності. Протягом усього цього часу туристично-рекреаційна та екскурсійна галузь краю зазнавала численних трансформацій, а відтак і змінювалися уявлення щодо призначення туризму та зміщувалися акценти у контексті досліджень. Отож, упродовж окресленого періоду видавалися комплексні краєзнавчі дослідження, наукові праці природо- та культурознавчого спрямування, екскурсійні путівники, спеціалізовані довідники, окремі статті та інші видання, присвячені питанням туристично-рекреаційної індустрії краю.

Туристична та рекреаційна діяльність краю у період Австро-Угорщини мала доволі фрагментарний характер. Найбільше ця місцевість була відомою завдяки дикій природі, придатній щодо організації полювання та мисливства. Відомо також і про облаштування туристичних притулків, пансіонатів, функціонування водокупалень та використання мінеральних вод, а також заснування перших туристичних організацій [60].

У 2-й половині ХІХ ст. практично відсутні окремі дослідження розвитку туризму краю загалом, проте саме цей час ознаменувався появою комплексних

географічних та історичних праць щодо окремих населених пунктів території Закарпатської області. Всі ці детальні праці дають загальне уявлення про історичне минуле, культурний розвиток, природні особливості краю та складають значний інтерес з точки зору вивчення його туристично-рекреаційного потенціалу.

Із настанням періоду входження території Закарпаття до складу Чехословацької Республіки, туристично-рекреаційна галузь краю зазнає суттєвих видозмін. Розширюється також спектр досліджень туризму, який в цей час починає розглядатись як галузь господарства, здатна залучити додаткові прибутки у регіон та поліпшити рівень життя місцевого населення. Швидкими темпами розвивається туристична інфраструктура та рекреаційна географія. Власне, результати таких досліджень формують якісне підґрунтя для використання природно-ресурсного потенціалу з туристичною метою. Наукові праці В. Бондарчука, С. Генсірука та ін. виводять дослідження Українських Карпат на якісно новий рівень, зокрема вивчення їхніх фізико-географічних особливостей, флори і фауни. Отримані результати, поза сумнівом, стали цінним практичним вектором для ефективної організації різних видів гірського відпочинку.

Варто відмітити, що протягом 50–70-х рр. дослідження сфери туризму та рекреації тісно пов'язано із природознавчим спрямуванням. Саме у географічних виданнях можна знайти окремі структурні частини про найпопулярніші туристичні локації краю. До прикладу, своєрідним поєднанням щодо вивчення геологічних особливостей Карпат та їхнього використання із аналізом гірських туристичних маршрутів, є видання Є. Лазаренка «По вулканічних Карпатах» (1978 р.). Видання містить практичні рекомендації для подорожуючих та відомості про природні пам'ятки [59].

У розрізі окремих населених пунктів була сформована своєрідна картосхема мінеральних джерел із зазначенням їхніх гідрохімічних особливостей та рекомендаціями щодо лікування. Серед інших праць, варто відзначити цікаву роботу Г. Василевського «Водні багатства Карпат»,

присвячену розвитку, проблемам та перспективам використання гідроресурсів Закарпаття, зокрема і термальних та мінеральних вод з рекреаційною метою. Окрім відомостей про основні родовища та їхні особливості, автор зосереджує увагу й на тому, що туристично-рекреаційний потенціал таких територій використовується лише частково окремими санаторно-курортними комплексами.

Якісно новий етап дослідження туристично-рекреаційної та екскурсійної діяльності стосується періоду Незалежності України, особливо, на другу пол. 90-их–2000-их рр. Власне, саме в цей час, в Україні, формуються теоретично-практичні та методологічні основи туризмознавства, потужно розвивається туристичне краєзнавство та екскурсійна справа. Туристично-рекреаційна індустрія Закарпаття стає об'єктом численних наукових досліджень з економіки, географії, історії, соціології тощо [59].

Отже, аналіз історіографії досліджень розвитку туризму, рекреації, екскурсійної справи на Закарпатті доводить, що дана тематика привертала увагу багатьох дослідників краю та суміжних територій. На різних етапах проводилося вивчення його природних та історико-культурних ресурсів, інфраструктурної складової.

1.3. Методологія оцінювання екскурсійного та туристично-рекреаційного потенціалу регіону

Загалом, туристично-рекреаційна галузь, поза всяким сумнівом, характеризується очевидною ресурсною спрямованістю. Ресурсна складова «диктує» її геопросторову організацію, визначає напрями спеціалізації туристичного продукту, формує основні туристичні потоки в регіонах, вказує на рівень ефективності роботи туристично-рекреаційних і екскурсійних організацій. Власне, проблема забезпечення основних рекреаційних потреб людини доволі давно розглядається як проблема освоєння та збалансованого використання усього потенціалу цих ресурсів (табл. 1.3).

Таблиця 1.3 – Характерні особливості ресурсної спрямованості забезпечення основних рекреаційних потреб людини

№ з/п	Складові ресурсної спрямованості	Визначення та зміст
1	Геопросторова організація	Географічне місцезонашування, природні ресурси, клімат, водні об'єкти та інші природні атрибути визначають привабливість певних територій для туризму та рекреації.
		Історичні та культурні пам'ятки, традиції та мистецтво також впливають на привабливість регіону для туристів.
2	Напрями спеціалізації туристичного продукту	Різні регіони можуть бути спеціалізованими на різних види рекреації, таких як гірський туризм, водний туризм, екотуризм тощо, залежно від наявних ресурсів.
		Розвиток готелів, ресторанів, розважальних закладів із застосуванням наявних ресурсів формує специфіку туристичної інфраструктури.
3	Формування туристичних потоків у регіонах	Ефективна реклама може збільшити туристичний попит на певний регіон, якщо правильно використовувати його ресурси в рекламних кампаніях.
		Розробка цікавих туристичних маршрутів на основі наявних ресурсів може сприяти розподілу туристичних потоків.
4	Рівень ефективності роботи туристично-рекреаційних і екскурсійних організацій	Використання ресурсів для модернізації і покращення інфраструктури підвищує рівень обслуговування та забезпечує ефективність сфери туризму та рекреації.
		Рациональне використання природних ресурсів сприяє сталому розвитку та збереженню природи для майбутніх поколінь.

Джерело: узагальнено та побудовано автором

Тому й декілька останніх років в роботах багатьох науковців почав використовуватися узагальнюючий термін «туристично-рекреаційні ресурси». Вони вважають, що туризм є складовою рекреації, відповідно туристичні ресурси є рівноправною частиною рекреаційних ресурсів. Інші не менш відомі вчені стверджують протилежне. Відтак, на нашу думку, туристичні та рекреаційні ресурси взаємодоповнюють одні одних і найдоречніше вживати власне термін «туристично-рекреаційні ресурси», адже саме так найоптимальніше можна визначити особливості формування й організації кожного туристично-рекреаційного комплексу чи дестинації в певному регіоні будь-якої країни світу [14; 27].

Під поняттями туристично-рекреаційний та екскурсійний потенціал території, на нашу думку, найдоречніше характеризувати усю сукупність природних, історико-культурних, соціально-економічних, геополітичних та всіх інших передумов для організації туристично-рекреаційної та екскурсійної

діяльності на призначеній території. Це комплексна, системна сентенція, зміст і функції котрої розкриваються у процесі взаємозв'язку та взаємодії її складових.

Відтак, як вже було сказано вище, в туристично-рекреаційній сфері ресурси відіграють вкрай важливу роль і визначають багато напрямів і аспектів, тісно пов'язаних з організацією, розвитком та ефективністю функціонування цієї галузі. Нижче наведемо декотрі методи оцінки туристично-рекреаційних ресурсів (табл. 1.4) [27].

Таблиця 1.4 – Методика оцінки туристично-рекреаційних ресурсів

Назва моделі	Формула	Позначення
Гравітаційні моделі	$E_{ij} = k \frac{M_j M_i}{D_{ij}^2}$	M_j та M_i – туристичні «маси» регіонів, між якими відбувається обмін; D – «відстань» між ними, виражена в одиницях геодезичної відстані, часовому або вартісному еквіваленті; k – коефіцієнт пропорційності
Ступінь відмінності цін	$\beta = \frac{p_i}{p_j}$	p_i та p_j – ціна на аналогічні за класністю послуги розміщення на території і-го та j-го регіону
Туристична «маса» М-регіону за період t	$M_{jt} = r_{jt} w_{jt} g_{t-1} t a_{jt}$	r – коефіцієнт територіальної концентрації туристсько-рекреаційних ресурсів; w – частка номерного фонду підприємств розміщення, санаторно-курортних і оздоровчих закладів, придатних для прийому представників цільових сегментів і-го регіону в загальній кількості місць на території регіону; g – частка коштів національного та регіонального бюджетів на залучення туристів, що була витрачена в період (t-1) на просування j-го регіону в і-му; $t a$ – частка туристичних підприємств, що займаються організацією обслуговування туристів на території регіону в загальній кількості туристичних підприємств
Загальна туристична рухомість населення і-го регіону	$m_{it} = z_{it} \gamma t a_{it}$	z_{it} – частка туристів і-го регіону (країни, які протягом періоду t здійснили подорож за його межі в загальній чисельності населення регіону (країни)); $t a_{it}$ – частка туристичних підприємств, що продають тури до j-го регіону на території і-го, в загальній кількості туристичних підприємств
Квазігравітаційна модель міжрегіональних туристичних зв'язків між і-м і j-м регіонами	$E_{ijt} = \frac{r_t^{\alpha_1} w_t^{\beta_2} g_{t-1}^{\alpha_3} t a_t^{\alpha_4} m_{it}^{\gamma_5} V_{it}^{\alpha_6} S_t^{\alpha_7}}{D_t^{\alpha_8}}$	оскільки туристичні потоки між двома регіонами неоднозначні, до формули гравітаційної моделі були введені поправочні коефіцієнти $\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3, \alpha_4, \alpha_5$, що дають змогу досягти асиметричності моделі, відобразити відповідність між змінними й обмежити поведінку всієї моделі.
Оцінка сумарної міжрегіональної взаємодії регіону з усіма регіонами-постачальниками туристів	$E_t = t a_t^{\alpha_1} \sum_{i=1}^n r_t^{\alpha_2} w_t^{\beta_2} g_{t-1}^{\alpha_3} t a_t^{\alpha_4} m_{it}^{\gamma_5} V_{it}^{\alpha_6} S_t^{\alpha_7} D_t^{\alpha_8}$	

Джерело: використано автором із ресурсів мережі Інтернет

Варто наголосити, що усі методики щодо оцінки туристично-рекреаційного чи екскурсійного потенціалу територій мають свої певні переваги та недоліки [14]. Відтак, проаналізувавши відомі підходи та проблеми в контексті оцінки туристично-рекреаційних ресурсів регіону, можна зробити наступні висновки:

1) в методиках оцінки туристично-рекреаційних ресурсів використовується доволі обмежена кількість критеріїв оцінювання, що не дає

абсолютного уявлення щодо стану ресурсного потенціалу розвитку туризму, рекреації, екскурсійної справи окремого регіону;

2) в даних параметрах оцінки часто відсутні критерії ефективності використання туристично-рекреаційних ресурсів туризму, до прикладу, стан туристичного попиту і пропозиції в регіоні, технологічність освоєння ресурсів, нормативно-правова база та державне регулювання туристично-рекреаційної та екскурсійної діяльності);

3) будь-яка пропонована науковцями методика комплексної оцінки туристично-рекреаційних ресурсів обов'язково вимагає прив'язки (уточнення) базових критеріїв відповідно до фізико-географічних умов, природно-кліматичних особливостей, аспектів історичного та соціально-економічного розвитку регіону;

4) досить часто існують проблеми збору достовірної інформації, необхідної для проведення комплексної оцінки ресурсної складової розвитку туризму та рекреації.

Отже, до показників рівня туристично-рекреаційного розвитку певної території чи регіону відносимо [27; 34; 35]: кількість туристично-рекреаційних закладів у регіоні; кількість місць у комплексних чи індивідуальних засобах розміщення; кількість туристів, рекреантів, екскурсантів, яких обслуговують суб'єкти туристичної діяльності; кількість іноземних туристів; кількість туристів-громадян України, котрі виїжджали за кордон; кількість внутрішніх туристів і екскурсантів; прибуток із розрахунку на 1 місце у закладах розміщення; кількість постійних працівників цієї галузі; середня площа комплексних чи індивідуальних засобів розміщення (з розрахунку на 1 місце, у м²); кількість підприємств ресторанного господарства, закладів харчування; товарообіг підприємств ресторанного господарства та закладів харчування.

На нашу думку, головним бар'єром у формуванні єдиної, базової та універсальної методики оцінки туристично-рекреаційного та екскурсійного потенціалу є не тільки відмінності щодо фізико-географічних умов дестинацій та їхнього соціально-економічного розвитку, але й сама форма проведення цієї комплексної оцінки. Така оцінка повинна реалізовуватись чітко відповідно до показників розвитку власне тієї території, яку аналізуємо.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СТАНУ І РОЗВИТКУ ЕКСКУРСІЙНОЇ ТА ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ

2.1. Аналіз і особливості поширення природних туристично-рекреаційних ресурсів та історико-культурної спадщини Закарпаття

Закарпаття вже традиційно є унікальною областю Карпатського регіону, де стан і перспективи розвитку туристично-рекреаційної та екскурсійної діяльності, на нашу думку, були, є і залишатимуться на майбутнє одними з найкращих в Україні. Природно-ресурсний потенціал краю у поєднанні з вигідним геополітичним місцерозташуванням у центрі Європи, а також вже існуючий багаторічний досвід і напрацювання у туристично-рекреаційній сфері є вкрай важливою для цієї справи передумовою пріоритетного розвитку комплексної системи туризму, рекреації, санаторно-курортного лікування, оздоровлення та відпочинку, орієнтованих як на внутрішнього споживача-туриста, так і на обслуговування міжнародного туристичного контингенту. Водночас, аналіз сучасного стану майбутніх перспектив інвестиційного процесу в окремих територіальних громадах свідчить про його неефективність, ігнорування соціально-економічних потреб місцевого населення, крайній ступінь непрозорості та монополізації цього процесу при формуванні та, особливо, при його реалізації в українських реаліях [25; 26].

Туристично-рекреаційний і екскурсійний потенціал регіону, як вже згадувалося вище, є сукупністю природних, історико-культурних, соціально-економічних комплексів та їхніх елементів, що сприяють ефективному розвитку туристичної діяльності, фізичному оздоровленню, відновленню психоемоційних сил людини, поліпшенню її результативності та працездатності (рис. 2.1). До природних туристично-рекреаційних ресурсів відносяться сприятливі клімато-терапевтичні умови, родовища лікувальних мінеральних вод різного складу та типів, лікувальні грязі, гідрологічні та ландшафтні особливості місцевості – гірські системи, озера, морські узбережжя тощо [37].

Рисунок 2.1. Природні та історико-культурні території й об'єкти Закарпаття
Джерело: використано автором із ресурсів мережі Інтернет

Природний туристично-рекреаційний і екскурсійний потенціал Закарпаття розглядається через можливість дієвого та ефективного використання відпочиваючими наступної сукупності ресурсів та напрямів: бальнеологічних (сюди відносяться мінеральні води, лікувальні грязі, озокерит); лісових (сюди відносяться міські ліси, лісопарки, ліси зелених зон); водних (сюди відносяться ріки, озера, ставки, водосховища, водоспади); спелеоресурсів (печери); природоохоронних територій і об'єктів [25; 55].

Основними й одними з найунікальніших природних туристично-рекреаційних ресурсів Закарпаття є бальнеологічні, до яких ми відносимо усі лікувальні мінеральні води, лікувальні грязі й озокерит. Коротко охарактеризуємо ці ресурси. Відразу хочемо наголосити, що детальний розгляд

використання бальнеологічних ресурсів у контексті санаторно-курортних комплексів і їхніх послуг буде в наступному підрозділі кваліфікаційної роботи.

Вуглекислі води – це один із найцінніших різновидів мінеральних вод, які здавна використовуються у лікувальній практиці. Їх відносять вод без специфічних компонентів і властивостей Водами типу Нарзан є мінеральні вуглекислі води районів Рахова, Ужгорода, с. Угля Тячівського району, с. Вишково Хустського району, с. Голятин Міжгірського району. В Мукачівському та Свалявському районах Закарпатської області зосереджені води типу Боржомі, деякі з них містять цінні мікроелементи: фтор, бром, бор та йод. До прикладу, мінеральні води типу Арзни відрізняються від інших типів вуглекислих вод яскраво вираженим хлоридним натрієвим складом і високою мінералізацією (до 30 г/л). На Закарпатті поклади цих вод давно відомі в долині р. Уж та її допливів, неподалік сіл Кострино і Сіль (Великоберезнянський район). Медичними показами для пацієнтів щодо лікування вуглекислими мінеральними водами є такі захворювання як виразка шлунку та дванадцятипалої кишки, хронічний гастрит, хронічні коліти у фазі ремісії, хронічний холецистит (бактеріальний) у фазі ремісії, функціональні розлади (дискінезії) жовчних шляхів, стан після перенесеного вірусного гепатиту, післяопераційних втручань на жовчних шляхах, цукровий діабет легкого та середнього ступенів важкості [25; 30].

Залізисті вуглекислі мінеральні води зустрічаються у високогірній частині Закарпаття, неподалік сіл Келечин і Кобилецька Поляна Рахівського району. Води з підвищеним вмістом арсену встановлені в с. Кваси Рахівського району. Ці води виділяються в окремий джультинський тип.

Кремністі мінеральні води або терми найпоширеніші серед закарпатських вуглекислих терм, трохи менше – азотних терм (Ужгородське, Іванівське Берегівське родовища). На Закарпатті виділяють Деренівське, Ужгородське, Карпатське, Лісарня, Боржавське [54].

Радіоактивні води з наявними в них елементами – радоном, рідше радієм, виявлені у Рахівському районі Закарпаття. Для лікування такими водами є

захворювання опорно-рухового апарату, серцево-судинної системи, нервової системи: гінекологічні, шкіри.

Лікувальні грязі Закарпаття є також бальнеологічними ресурсами. Торфові грязі застосовуються в нагрітому стані для торфолікування. За своїми фізико-хімічними показниками Синяцьке родовище відноситься до низько мінералізованих слабосульфідних низькозольних торфових грязей низинного підтипу [54].

Одним із найдавніших і найвідоміших методів лікування у багатьох країнах світу є використання спелеоресурсів, тобто мікроклімату печер, шахт тощо. Однією з найпопулярніших була алергологічна лікарня у м. Солотвино, у товщі соляного пласту Солотвинських соляних шахт глибині 300 м. Профіль – лікування хворих на бронхіальну астму, проте зараз шахта не функціонує через застарілу систему водовідведення ґрунтових вод .

Лісові та водні ресурси – це одні з найцінніших видів туристично-рекреаційних ресурсів Закарпаття. Вони можуть використовуватися, за винятком природоохоронних територій найвищого рангу, для туристично-рекреаційних атракцій.

Водні туристично-рекреаційні ресурси Закарпаття представлені ріками різної протяжності, озерами, ставками, водосховищами, які є придатними для рекреаційного використання, а також водоспадами, цікавими як туристичні об'єкти. Найбільшими ріками регіону є Тиса, Уж, Латориця. Ріки Карпат мають гірський характер, вони відрізняються значними нахилами русел, швидкими течіями, незначною глибиною. В зв'язку з гірським характером території, розташуванням регіону на Головному Європейському вододілі лише незначна частина рік придатна для рекреаційно-туристичної діяльності [25; 30].

Мальовниче Закарпаття належить до унікальних регіонів України з добре розвинутою мережею природно-заповідних територій та цінних об'єктів. На часі в області функціонує природоохоронна структура найвищого рангу – Карпатський біосферний заповідник, а також створено три національні природні парки: НПП «Карпатський», НПП «Синевир» та НПП «Ужанський».

Окрім цих природоохоронних територій ще існують регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи загальнодержавного і місцевого значення (рис. 2.2) .

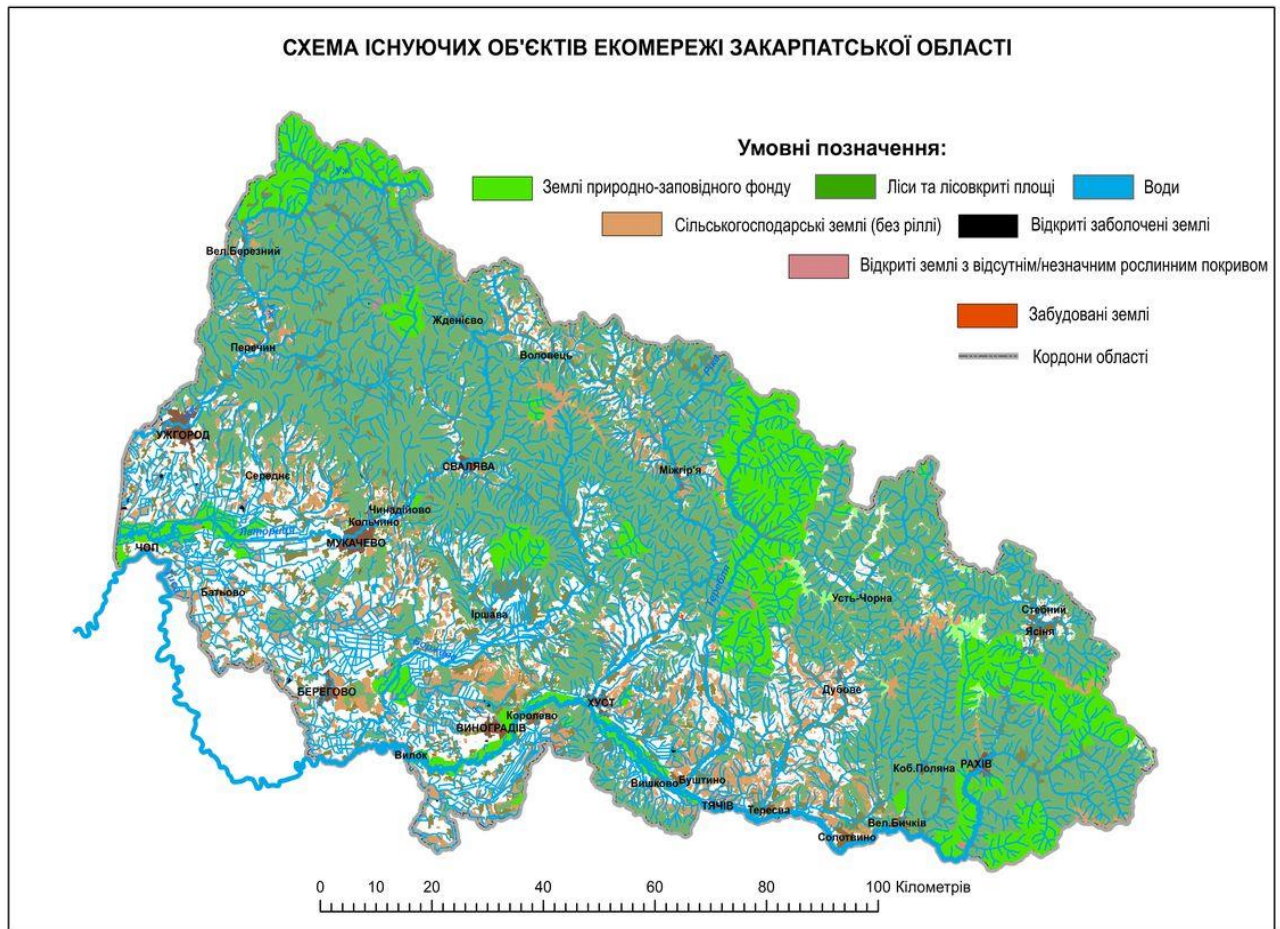

Рисунок 2.2. Картоschema існуючих об'єктів екомережі Закарпатської області

Джерело: використано автором із ресурсів мережі Інтернет

За даними управління туризму та курортів Закарпатської ОВА [57], у 2023 році природоохоронні території та об'єкти Закарпаття прийняли 218920 туристів, рекреантів, екскурсантів. До прикладу, серед них НПП «Синевир» відвідали понад 186,1 тис. відвідувачів; Карпатський біосферний заповідник – близько 28 тис., національний природний парк «Зачарований край» – 2835 тис., Ужанський національний природний парк – 1967 тис. туристів (рис. 2.3, 2.4).

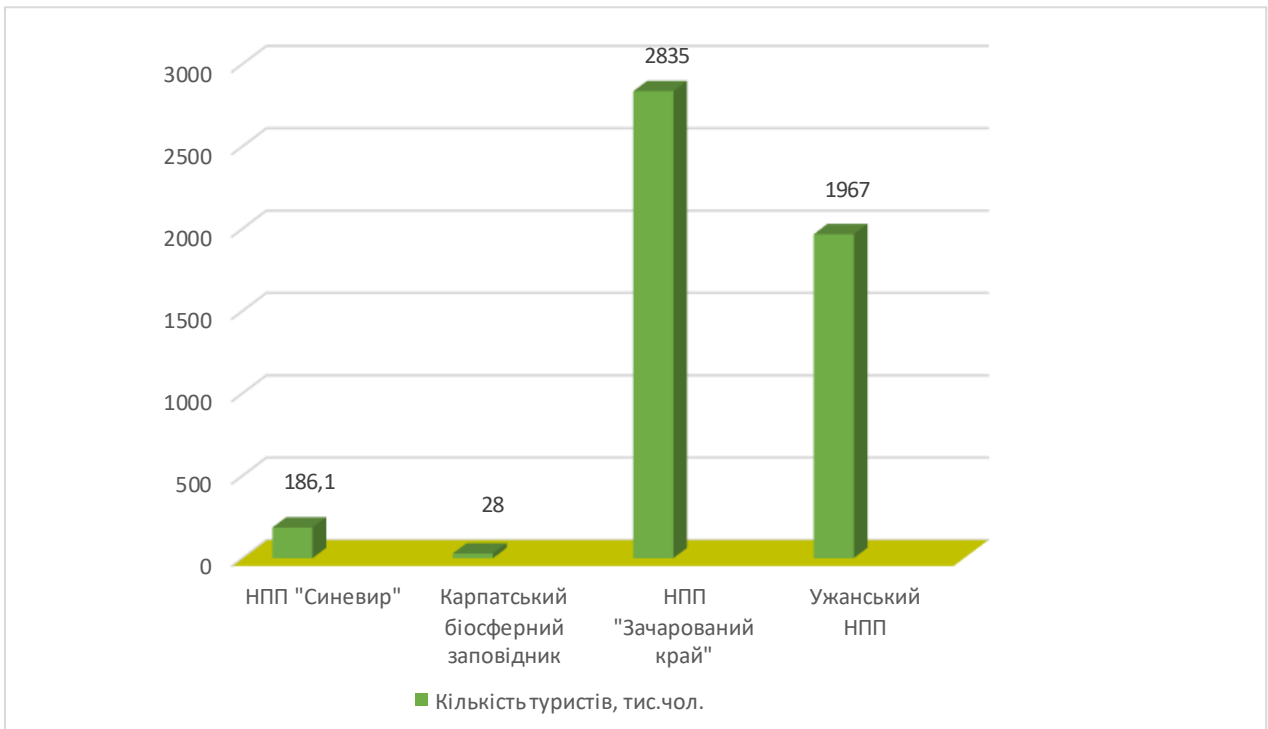

Рисунок 2.3. Чисельність туристів і екскурсантів на природоохоронних територіях і об'єктах Закарпаття у 2023 році
Джерело: узагальнено та побудовано автором

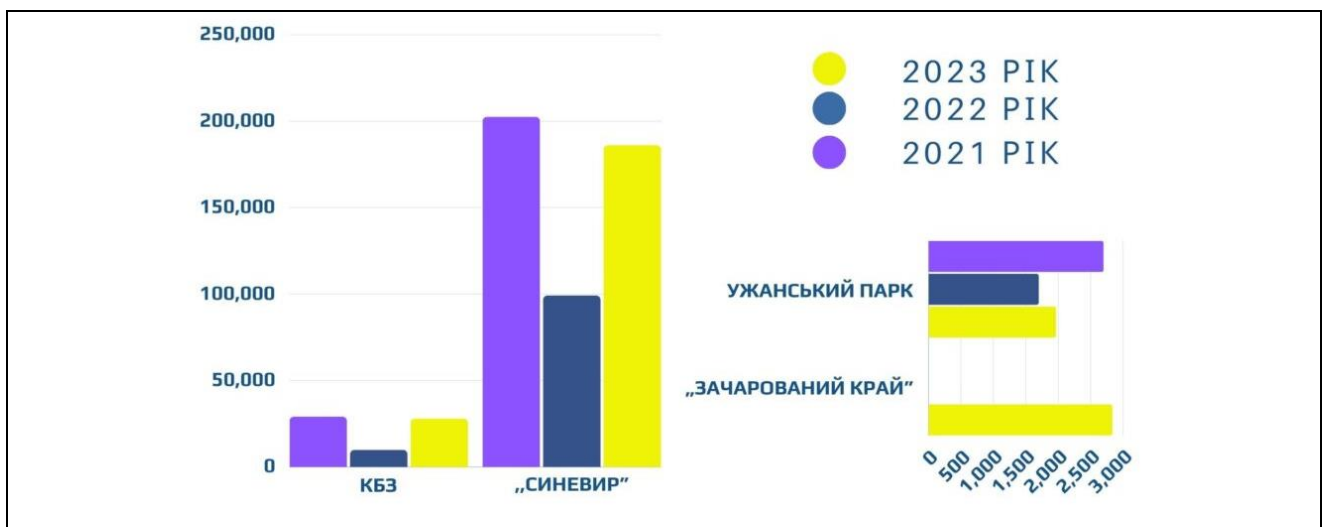

Рисунок 2.4. Чисельність туристів і екскурсантів на природоохоронних територіях і об'єктах Закарпаття у 2021–2023 рр.
Джерело: використано та доповнено автором із ресурсів мережі Інтернет

До порівняння, у 2022 році національні природні парки цього регіону прийняли 112 012 туристів і екскурсантів, що, орієнтовно, на 51 % менше, ніж у 2023 році. Тоді, до прикладу, Національний природний парк «Зачарований край» прийняв у себе 1035 відвідувачів, Карпатський біосферний заповідник відвідали 10006 туристів, Ужанський національний природний парк – 1700

туристів, а в Національний природний парк «Синевир» прибули на екскурсії 99271 бажаючих [57].

До скарбниці насправду унікальної історико-культурної спадщини Закарпатської області входять визначні пам'ятки археології, історії, архітектури і містобудування, монументального мистецтва [26]. Крім освітньо-наукового чи пізнавального значення, історико-культурна спадщина відіграє вкрай важливу роль у контексті національно-патріотичного виховання учнівсько-студентської молоді, наочно демонструє усю багатоманітність і самобутність полікультурності українського народу, тяглисть і спадкоємність визначного сучасного з героїчним минулим (табл. 2.1).

Таблиця 2.1 – Перелік історичних населених територій і мість Закарпаття

№ з/п	Населений пункт	Датування
1	м. Ужгород	VIII століття
2	м. Берегове	XI століття
3	сmt Буштино	сер. XIV століття
4	сmt. Великий Березний	1427 рік
5	сmt Вилок	XIII століття
6	м. Виноградів	IX століття
7	сmt Воловець	XV століття
8	м. Іршава	XIV століття
9	сmt Королево	1262 рік
10	сmt Міжгір'я	XII століття
11	м. Мукачево	X століття
12	м. Перечин	XIII століття
13	м. Рахів	1447 рік
14	м. Свалява	XII століття
15	сmt Солотвино	XIV століття
16	сmt Тересва	перша пол. XIV століття
17	м. Тячів	сер. XIII століття
18	м. Хуст	X – XI століття
19	сmt Чинадієво	1214 рік

Джерело: узагальнено та побудовано автором

Як у же згадувалося вище, Закарпаття – це регіон на заході України, багатий своєю історико-культурною спадщиною. Він знаходиться на перехресті різних культурних впливів угорської, румунської, словацької, польської та української культур, що додає йому свого особливого, автентичного колориту [26]. Історико-культурна спадщина Закарпаття є безцінною для усієї України з кількох причин (табл. 2.2):

Таблиця 2.2 – Характерні аспекти історико-культурної спадщини Закарпаття

№ з/п	Аспекти історико-культурної спадщини Закарпаття	Аргументація щодо цінності історико-культурної спадщини Закарпаття
1	Багатокультурність спадщини	Історичні особливості Закарпаття формувалися під впливом багатьох різних європейських культур, зокрема угорської, румунської, словацької, польської та української. Ця полікультурна спадщина сповна відображена в архітектурі, традиціях та мистецтві цього унікального регіону.
2	Архітектурна різноманітність	Регіон є унікальним з точки зору багатой архітектурної спадщини, включаючи дерев'яні церкви, замки, палаци та автентичні помешкання. Ці споруди створені у різних стилях, на які вплинуло полікультурне середовище, що формувалося на цій території упродовж декількох століть.
3	Релігійна спадщина	Закарпаття є рідною домівкою для різноманітних релігійних об'єктів, включаючи православні, католицькі, греко-католицькі, протестантські та іудейські храми, місця паломництва та поклоніння святиням. Це релігійне розмаїття дуже сприяє полікультурному розвитку регіону.
4	Народний фольклор, традиції та звичаї	Народні традиції, звичаї, фольклор Закарпаття глибоко вкорінені в багатьох культурних особливостях його різнонаціонального населення. Традиційна музика, народні танці та святкові заходи дають уявлення про місцевий побут, спосіб життя та вплив історії.
5	Історичне минуле та сьогодення	Регіон завжди відігравав важливу роль у контексті різних історичних подій і був складовою різних королівств та імперій. Його непроста історія позначена складними переходами, конфліктами та культурними обмінами, що сприяло формуванню значення на тлі української історії.
6	Мистецькі форми самовираження	Закарпатські митці упродовж століть зробили вагомий внесок у різні види мистецтва, включаючи живопис, скульптуру та автентичні ремесла. Мистецьке самовираження цього регіону відображає його унікальну культурну ідентичність.
7	Мовне різноманіття	Мовні особливості Закарпаття, де упродовж багатьох років співіснують українська, угорська, румунська, словацька та інші мови, додає культурної ваги усій країні. Збереження цих мов є невід'ємною частиною розуміння його історичного значення.
8	Природно-ресурсний	Природні ландшафти Закарпаття, включаючи гірські

	потенціал	системи Карпат, річки та долини, лісові масиви відіграли вкрай важливу роль у формуванні соціально-економічної діяльності регіону. Поєднання природних особливостей із культурними елементами підвищує загальну цінність туристично-рекреаційної спадщини області.
9	Туристично-рекреаційна індустрія та місцева економіка	Історико-культурна спадщина Закарпаття сприяє значній зацікавленості та формує туристичну привабливість для гостей, сприяючи розвитку місцевої економіки. Зусилля зі збереження природно-ресурсного потенціалу та практики сталого туризму суспільства є важливими для збереження та підвищення цінності цього регіону.
10	Міжкультурне взаєморозуміння	Цінність історико-культурної спадщини Закарпаття виходить за межі цього регіону, сприяючи міжкультурному розумінню і на інших територіях. Вона слугує свідченням взаємозв'язку різних територіальних громад та їхньої спільної історії.

Джерело: узагальнено та побудовано автором

Збереження та популяризація історико-культурної спадщини Закарпаття формує головне, вирішальне значення для підтримки почуття ідентичності, сприяння культурному різноманіттю та вагомому внеску як у регіональний, так і у глобальний культурний діалог. Також це відіграє життєво важливу роль у контексті сталого розвитку туризму, рекреації, просвітництва та загального добробуту місцевого населення [25; 26].

Одним з головних культурних осередків Закарпаття є обласний центр – місто Ужгород. Тут обов'язково вартує відвідати Ужгородський замок, який є одним з найбільших замків на території України, збудований ще у XIV столітті. Також популярними місцями для відвідування туристами та екскурсантами у місті є Ужгородський національний університет, Ужгородський обласний художній музей.

Іншим, відомим здавна містом на Закарпатті, є Мукачево, де туристів завжди приваблюють Мукачівський замок як взірць готичної архітектури, що датується XIV ст. або палац Потоцьких, який був побудований у XVIII столітті та є чудовим прикладом довершеної барокової архітектури [26; 52].

Загалом, Закарпаття славиться своїми красивими замками, які збереглися з часів Середньовіччя та Ренесансу. Більшість із них перетворилися на музеї та туристичні атракції, які приваблюють відвідувачів як з України, так і з усього світу. Ось декілька найвідоміших замків, які можна побачити на Закарпатті (табл. 2.3):

Таблиця 2.3 – Найвідоміші замки Закарпаття

Замок	Локація	Історико-архітектурні особливості
Замок Паланок	Місто Мукачево	Замок був заснований королем Бело IV у XIII столітті. Завжди відігравав важливу роль у війнах та конфліктах. Архітектура вдало об'єднує елементи романського, готичного та ренесансного стилів.
Замок Сент-Міклош	Місто Чинадієво	Замок був побудований ще у XV столітті та слугував як резиденція для угорських шляхтичів. За свідченнями істориків, спочатку то була якась каплиця. У XVII ст. замок втратив свою оборонну функцію та перетворився на резиденцію. Збереглися декоративні елементи Ренесансу та бароко. Сьогодні замок Сент-Міклош є відомим музеєм та часто використовується для проведення важливих культурних подій та концертів.
Хустський замок	Місто Хуст	Хустський замок відомий своєю багатофазною історією, яка охоплює періоди від XIII до XVIII століть. Споруджений на стратегічній позиції – вершині гори, він слугував надійною оборонною фортецею та відомим об'єктом резиденції.
Замок Шенборнів	Село Карпати	Замок побудований у XVIII столітті у стилі бароко. Добре відомий своїм великим парком та красивими фонтанами. Сьогодні замок Шенборнів є музеєм та одним з найпопулярніших об'єктів туристичних атракцій на Закарпатті.
Замок Перечин	Місто Перечин	Це історична споруда, розташована на пагорбі над містом Перечин. Відноситься до пам'яток архітектури історії козацької доби, а його історія пов'язана з різними пам'ятними подіями, які відбувалися на території Закарпатського краю упродовж XV-XVIII століть. У XVIII столітті замок був перебудований у бароковому стилі та втратив своє воєнне значення.

Джерело: узагальнено та побудовано автором

Також загальновідомий факт, що на Закарпатті багатогранно розвинені народні звичаї та традиції, які зберігаються, примножуються і передаються з покоління в покоління. Цей фольклор відображає усю автентичну народну культуру та справжні релігійні переконання закарпатських мешканців.

Одним з найвідоміших фестивалів на Закарпатті є "Берегиня", який проводиться навесні, у травні, коли природа прокидається від зимового сну. Цей відомий фестиваль присвячений вшануванню власне материнства та відзначенню весняного пробудження усього живого. На святі можна побачити народні танці, співи та майстер-класи з виготовлення традиційних ремесел.

Ще одним популярним на цих теренах фольклорним фестивалем є "Коляда", який активно проводиться у січні у селах Закарпаття. Цими святкуваннями відзначають Різдво Христове, а включає воно в себе різні фольклорні заходи: вистави, народні забави, обрядові пісні [26; 52].

Відтак, з метою сумлінного забезпечення належної охорони пам'яток історії, археології, містобудування та архітектури, монументального мистецтва навколо них встановлюються комплексної системи охоронних зон – охоронної

зони, зони регулювання забудови, зони охоронюваного ландшафту, зони охорони археологічного шару, охоронні археологічні території. Зрозуміло, що система охоронних зон пам'ятки повинна встановлюватися індивідуально у кожному окремому випадку [52].

На теренах Закарпатської області знаходяться 1493 об'єкти культурної спадщини, які підпадають під охороною держави. За чинним українським законодавством, процедура занесення і виключення об'єктів до переліків пам'яток культурної спадщини обумовлюється процесом подання від спеціально уповноважених державних органів охорони культурної спадщини відповідної документації. Тут, на території Закарпаття, вище перелічені функції виконує управління культури Закарпатської обласної військової адміністрації.

Отже, відомі і в Україні, і навіть у світі, природні та історико-культурні об'єкти Закарпаття як туристично-рекреаційні ресурси здатні забезпечити найважливіші соціально-економічні функції регіону за умови належного фінансування, підтримування їх у належному стані та подолання існуючих проблем спільними зусиллями органів державної влади, місцевого самоврядування. суб'єктів туристичної діяльності, науковців (істориків, природознавців, туризмознавців), що у майбутньому дозволить розкрити ще повніше весь природно-ресурсний та історико-культурний потенціал Закарпатської області [26; 52].

2.2. Функціонування санаторно-курортних комплексів як інфраструктурних туристично-рекреаційних об'єктів у регіоні

На нашу думку, аналізуючи величину невикористаного потенціалу експлуатаційних запасів мінеральних лікувальних вод, грязей, клімато-терапевтичних особливостей Закарпатської області, слід відмітити, що санаторно-курортний сектор має, поза будь-яким сумнівом, надзвичайно великі перспективи розвитку на цій території [7; 25]. Відтак, за сприятливих соціально-економічних умов, присутність тут такої великої кількості експлуатаційних запасів мінеральних і термальних вод може становити чималий інтерес для потенційних інвесторів (рис. 2.5).

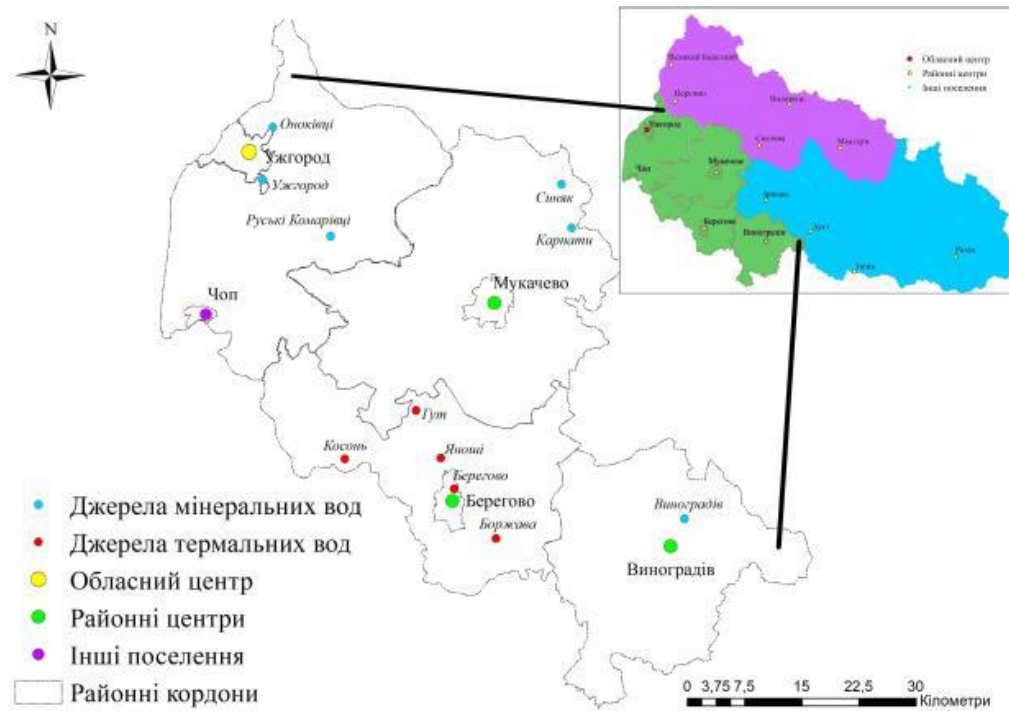

Рисунок 2.5. Геопросторове поширення основних джерел мінеральних та термальних вод і санаторно-курортних комплексів Південного туристичного субрегіону Закарпаття

Джерело: використано автором із ресурсів мережі Інтернет

Санаторно-курортні комплекси – це окремі спеціалізовані заклади, діяльність яких спрямована на поліпшення здоров'я, фізичного самопочуття, психоемоційного стану та відновлення сил організму за допомогою природних лікувальних факторів. Вони зазвичай розташовані в екологічно-сприятливих регіонах з високим природно-ресурсним потенціалом. В основні характеристики санаторно-курортних комплексів входять: лікувальні фактори, медичний нагляд, реабілітація та відновлення організму, профілактика захворювань, рекреаційні зони та атракції, забезпечення комфортним житлом, здорове дієтичне харчування, екологічно-сприятливі умови проживання [25; 53].

Санаторно-курортні комплекси Закарпаття є важливим компонентом сфери лікувально-оздоровчого туризму, пропонуючи відвідувачам і гостям можливість одночасно відпочивати та поліпшувати своє здоров'я під професійним наглядом і контролем кваліфікованих фахівців (табл. 2.4) [54].

Таблиця 2.4 – Санаторно-курортні комплекси Закарпатської області

Назва закладу	Лікувальний профіль Умови проживання	Бальнеологічний ресурс (унікальність) Бальнеологічна (лікувальна) база
Санаторій «Квітка полонини» [54] Локація: Закарпатська область, Мукачівський р-н, с. Солочин	Лікувальний профіль: загальне оздоровлення організму, лікування шлунково-кишкового тракту, опорно-рухового апарату, ендокринної системи. Умови проживання: три комфортні спальні корпуси з оптимальною ціновою політикою та різними категоріями номерів – від однокімнатних й одномісних до люкс-апартаментів.	Мінеральні води безпосередньо з 3-ох унікальних джерел, таких як: «Поляна Квасова», «Лужанська-7», «Лужанська-4». Територія санаторію «Квітка полонини» має площу понад 10 га, чудовий парк, критий басейн, розвинену інфраструктуру, до якої входять 5 кав'ярень, 2 ресторани, магазини. Є окремий, комфортабельний лікувальний корпус та бювет. До послуг відвідувачів наступні сучасні лікувально-оздоровчі процедури: Ні-Тор, карбокситерапія, кріолікування, ударно-хвильова терапія, тейпування, Rf-ліфтинг, мінеральні ванни, інгаляції, терапія у соляній печері, зрошення мінеральною водою, більше десяти видів масажу, два типи витяжок.
Санаторій «Сонячне Закарпаття» [54] Локація: Закарпатська область, Мукачівський р-н, с. Поляна	Лікувальний профіль: різні види захворювань органів травлення, супутні порушення обміну речовин в організмі, хвороби ендокринної системи, органів кровообігу та дихання, вроджені та набуті патології органів опори та руху, захворювання та розлади нервової системи, порушення функцій сечостатевої системи. Умови проживання: проживання відпочиваючих організоване в трьох комфортних корпусах: корпус №1 – 98 кімнат, корпус №2 – 117 кімнат, корпус №3 – 66 кімнат. Загалом, ліжковий фонд санаторію складає 518 ліжок в одно-, двомісних та одно-, двокімнатних номерах з усіма вигодами та зручностями.	Основним курортним фактором є унікальна за складом мінеральна вода «Поляна Квасова», аналогів якій більше немає поза межами регіону Закарпаття. За лікувальними характеристиками, це середньомінералізована вуглекисла гідрокарбонатно-натрієва вода з вмістом мікроелементів – бору та фтору (Ново-Полянське родовище). У санаторії «Сонячне Закарпаття» працюють кваліфіковані фахівці за даним профілем, лікарі-гастроентерологи. Всі корпуси санаторію, головний питний бювет і водолікарня мають зручне місцезонашування поміж собою на відстані до 100 м.
Санаторій «Гірська Тиса» [54] Локація: Закарпатська область,	Лікувальний профіль: у санаторії лікують різні захворювання системи органів травлення, відбувається лікування і терапія захворювань ендокринної системи, сечостатевої системи, супутні захворювання кістково-м'язової та сполучної тканин, а також більшість супутніх захворювань органів	Головним лікувальним чинником санаторію є унікальна за своїм хімічним складом мінеральна вода, яка видобувається з власної артезіанської свердловини на Гірськотисянському родовищі. Склад цієї води – слабовуглекисла, хлоридно-гідрокарбонатно-кальцієво-натрієва миш'яковиста, з підвищеним вмістом метаболічної кислоти.

<p>Рахівський р-н, с. Кваси</p>	<p>дихання людини. Умови проживання: до уваги гостей санаторію пропонується проживання у наступних номерах класу «Економ», «Стандарт», «Сімейний» і «Де Люкс».</p>	<p>Серед основних послуг санаторію «Гірська Тиса» – мінеральні миш'яковисті ванни, фізіотерапевтичні процедури, теплотерапія, базові високоінтенсивні фізіопроцедури, різні види масажу, кінезіотерапія, спеціалізовані та загальнооздоровчі процедури, естетик-косметологія. Щодо супутніх послуг і атракційних об'єктів, також неподалік є етноресторани, пивоварні, сироварні.</p>
<p>Санаторій «Шаян» [54] Локація: Закарпатська область, Хустський р-н, с. Шаян</p>	<p>Лікувальний профіль: у санаторії відбувається лікування захворювань органів травлення, відновлення сечостатевої ендокринної системи, розладів, пов'язаних із харчуванням і порушенням обміну речовин в організмі. Умови проживання: до уваги бажаючих комфортні двомісні номери з усіма зручностями, одно- та двокімнатні номери класу «Люкс».</p>	<p>Санаторій «Шаян» розташований на лівому березі р. Тиса, у долині Шаян. Курортний комплекс оточує гірський хребет висотою близько 400 м. Основний лікувальний фактор санаторію – це унікальні мінеральні вуглекислі води Шаянського родовища. Віддаленість від урбанізованих мегаполісів та перевантажених транспортних магістралей є запорука здорового мікроклімату та комфортного відпочинку. Серед основних послуг для відвідувачів найпопулярнішими є питне водолікування, кліматотерапія, приймання природних ванн, душі, спеціальні процедури для кишківника – гідроклонолотапія, лікувальні мікроклізми з маслами цілющими травами, специфічні стоматологічні послуги, озокеритолікування, інгаляції, апаратна фізіотерапія.</p>
<p>Лікувально-оздоровчий заклад «Косино» [54] Локація: Закарпатська область, Берегівський р-н, с. Косонь</p>	<p>Лікувальний профіль: порушення опорно-рухового апарату, кардіологічні захворювання, вади периферичної нервової системи та судин. Умови проживання: до уваги гостей Термал-готель пропонує наступні номери – це «Королівський», «Люкс», «Сімейний Де Люкс», «Мансарда Де Люкс» а також двокімнатні – «Сімейний Де Люкс», «Мансарда Сімейний Де Люкс», «Стандарт», «Мансарда Романтик».</p>	<p>Унікальна термальна вода «16-Т» піднімається з Косинського джерела, її подає одна із трьох діючих на часі у Закарпатській області свердловин. «Косино» – це найбільший термальний курорт Закарпаття з чудовим власним Аквапарком, водними атракціями та унікальними за своїм складом термальними басейнами. Серед основних послуг, які пропонуються для відпочиваючих – термальні лікувальні басейни, розкішні Medical-SPA комплекс та MediSkin – комплекс, куди входять лазні, соляна кімната, ванни.</p>
<p>Санаторій «Верховина» [54] Локація: Закарпатська область,</p>	<p>Лікувальний профіль: захворювання та порушення функцій органів травлення і обміну речовин, кровотворення, розлади нервової та ендокринної систем. Реабілітація та лікувальні процедури для хворих із гематологічними захворюваннями, інші</p>	<p>Унікальна мінеральна вода «Сойми» зі Сойминського родовища мінеральних вод, середньої мінералізації. Склад – вуглекисла гідрокарбонатно-хлоридно-натрієво-кальцієва із вмістом сірководню. До основних послуг санаторію «Верховина» входить пиття мінеральної води «Сойми», ванни мінеральні, кліматолікування,</p>

Хустський р-н, с. Соїми	психосоматична та кардіопульмонарна реабілітації, цукровий діабет (у дорослої вікової категорії). До медико-психологічної реабілітації відносять різні порушення адаптації, специфічні розлади, пов'язані зі споживанням страв, неорганічні розлади сну, психосоматичні та неврастенічні розлади. Умови проживання: пропонуються сімейний відпочинок та оздоровлення у двох корпусах: на 30 та на 82 ліжка. В наявності двомісні номери типу «Стандарт», «3 поліпшеними умовами», «Люкс».	парафін як засіб для апікаційного лікування, різноманітні фізіотерапевтичні процедури, кишкові зрошення та мікроклізми, фітотерапія, діагностика організму.
Санаторій «Боржава» [54] Локація: Закарпатська область, Хустський р-н, с. Довге	Лікувальний профіль: реабілітаційна терапія та лікування захворювань опорно-рухового апарату, серцево-судинної, бронхо-легеневої систем і ЛОР органів, лікування порушень сечовидільної, ендокринної, нервової системи, захворювань шлунково-кишкового тракту, Умови проживання: до уваги відвідувачів пропонуються номери стандарт, покращений однокімнатний і двокімнатний, напівлюкс, люкс, а також заклади котеджного типу.	Основним курортним фактором санаторію «Боржава» є мінеральні питні води «Боржавська», «Кушницька №876», «Кушницька №12-і», та «Олегівська», а також термальна вода «Теплиця» з температурою на виході 39°C, що надходить з кілометрової глибини. До основних лікувальних процедур належать послуги апаратної фізіотерапії, арома- та фітотерапії, басейну, ванн, душевих процедур, загальної діагностики, SPA, кишкових процедур (клізмування), масаж, термальне лікування, лікувальна фізкультура.
Санаторій «Синяк» [54] Локація: Закарпатська область, Мукачівський р-н, с. Синяк	Лікувальний профіль: захворювання та порушення функцій опорно-рухового апарату, а також периферичної нервової системи. Умови проживання: до уваги відпочиваючих 3 види помешкань – кімнати категорії «Люкс», кімнати з підвищеною комфортністю проживання та кімнати з усіма зручностями.	Головним лікувальним фактором курорту «Синяк» є синяцька сірководнева вода. Щодо хімічного складу – це слабосульфідна, маломінералізована, сульфатна, натрієво-кальцієво-магнієва, слаболужна вода. «Синяк» знаходиться у гірській, лісовій місцевості та має унікальні ресурси для лікування проблем, пов'язаних із опорно-руховим апаратом. Процедури спеціалізованої водолікарні: сірководневі, хвойні перлинні ванни, душ-масаж, циркулярний та висхідний душ, душ Шарко, басейн для вертикального витягнення хребта, озокеритолікування, клініко-біохімічна лабораторія.

Джерело: узагальнено та побудовано автором за [54]

2.3. Характерні аспекти та SWOT-аналіз щодо стану і розвитку екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності у Закарпатській області

Аналіз динаміки надходжень туристичного збору за січень-березень 2023 року, за даними Державного агентства розвитку туризму, вказує на певні тенденції в розвитку туристичного сектору в різних областях України. Деякі області відзначаються значним зростанням податкових надходжень, що може свідчити про позитивні зміни в туристичній індустрії цих регіонів. Давайте розглянемо деякі ключові аспекти цього аналізу (рис. 2.6) [21; 23]:

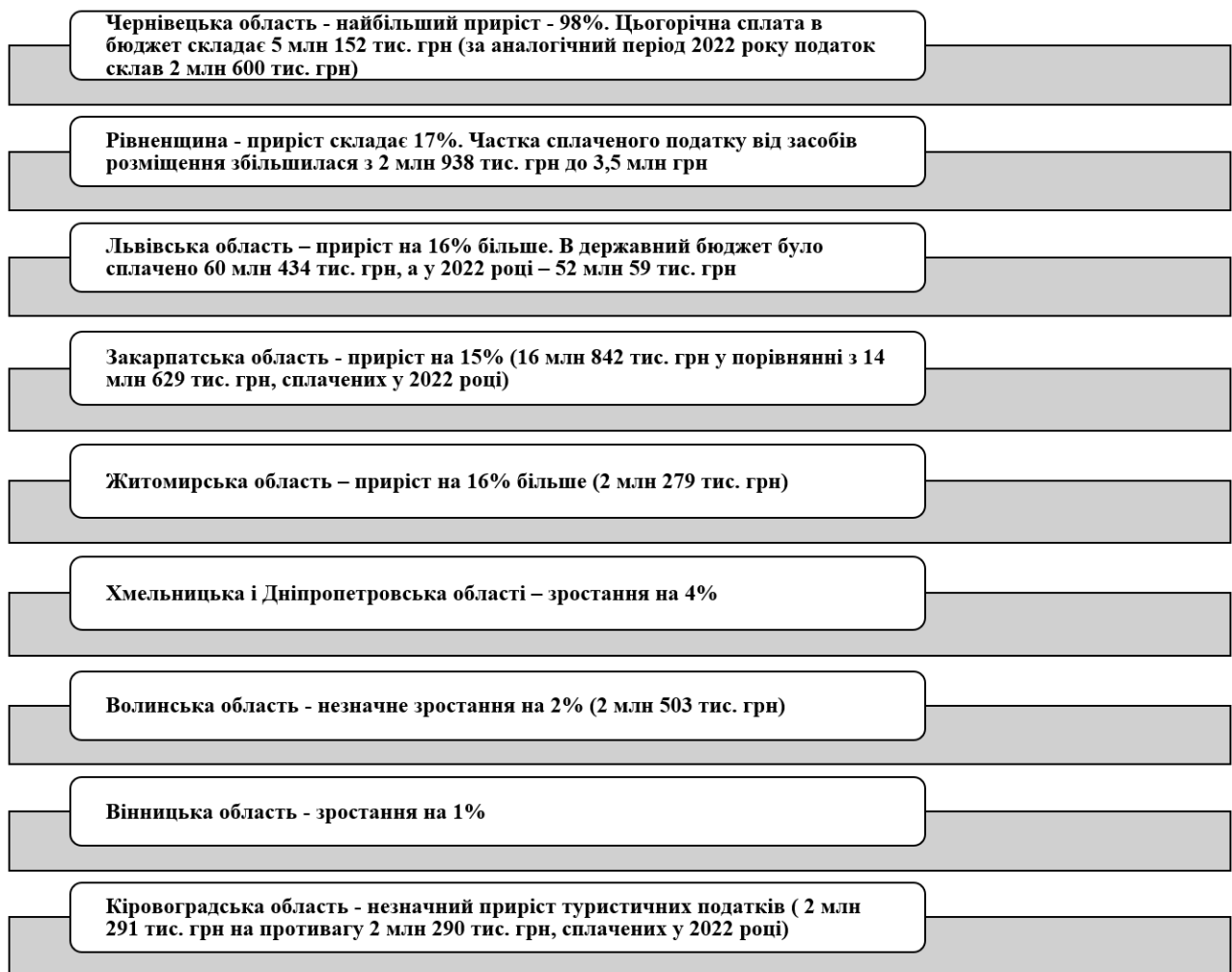

Рисунок 2.6. Аналіз динаміки надходжень туристичного збору за січень-березень 2023 року в регіонах України

Джерело: узагальнено та побудовано автором

Зазначені зростання вказують на загальний позитивний тренд у розвитку туризму в окремих регіонах України за перший квартал 2023 року в порівнянні з 2022-им.

SWOT-аналіз, тобто аналіз сильних і слабких сторін, можливостей і загроз на прикладі Закарпатської області України в контексті екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності є корисним інструментом для визначення її очевидних конкурентних переваг та можливостей, а також для ідентифікації нагальних проблем та існуючих чи потенційних загроз.

У процесі проведеного дослідження соціально-економічного розвитку Закарпатської області, які впливають на туристично-рекреаційну та екскурсійну діяльність, нам вдалося виокремити ступінь впливу та акцентувати на пріоритетності щодо вирішення проблемних питань [52]. Напрацьовані результати відображені у SWOT-матриці, у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5 – SWOT-аналіз щодо стану і розвитку екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності у Закарпатській області

Сильні сторони щодо розвитку екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності у Закарпатській області	Слабкі сторони щодо розвитку екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності у Закарпатській області
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Дуже вигідне, навіть унікальне геополітичне розташування та близькість до туристичних ринків Європейських країн; ➤ природно-кліматичне, ландшафтне та флоро-фауністичне біорізноманіття; ➤ найвищий відсоток в країні щодо площі територій і об'єктів природно-заповідного фонду, зокрема багатий природно-ресурсний потенціал, тобто лісові, водні, лікувально-оздоровчі та бальнеологічні ресурси; ➤ домінування сільського населення над міським, полікультурність і традиційне різноманіття; ➤ актуальна схема геопросторового планування території Закарпатської області на період до 2031 року з можливістю спільних транскордонних інфраструктурних проєктів із державами-сусідами; ➤ підготовка науково-технічного і кадрового забезпечення для здійснення 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Окремі геополітичні обмеження у просторовому розвитку та ефективному господарюванні, зокрема й у екскурсійній і туристично-рекреаційній сфері; ➤ корупційні схеми для трудової та освітньої міграції, тіншового імпорту та експорту підакцизних та побутових товарів, природних ресурсів, мігрантів та робочої сили; ➤ тотальне, хижацьке порушення екологічної рівноваги, зокрема й завдяки масовій туристичній індустрії, принципів сталості навколишнього природного середовища та фрагментації ландшафтів, зникнення окремих диких видів біорізноманіття; ➤ присутність на території громад області об'єктів підвищеної екологічного ризику чи небезпеки гірничо-добувної промисловості; ➤ неконтрольована, хижацька та масова вирубка лісових насаджень і видобуток

фундаментальних і прикладних досліджень у сфері туризму, рекреації, екскурсійної справи;

- нівелювання мовних бар'єрів в партнерських відносинах і висока ділова активність, а також трудова мобільність населення;
- розгалуженість усіх видів інфраструктури: транспортної, енергетичної, екологічної, комунальної, промислової, соціальної та комунікаційної;
- позитивний екологічний імідж регіону, адже основний акцент тут – на розвиток туристично-рекреаційної та екскурсійної індустрії, зокрема, і в контексті сталих форм туризму;
- значна кількість рекреаційних зон, місць відпочинку, закладів комплексного та індивідуального розміщення;
- процеси диверсифікації туристично-рекреаційних та екскурсійних послуг і продуктів;
- сприятливі передумови для розвитку агротуристичних кластерів;
- налагоджена місцева та регіональна політика щодо сприяння розвитку малого і середнього підприємництва (МСП);
- високі адаптаційні можливості малого та середнього бізнесу щодо змін ринкового середовища;
- успішний багаторічний досвід щодо залучення інвестиційних та грантових проектів;
- значний природний, економічний, демографічний та історико-культурний потенціал гірських та сільських територій;
- активний розвиток притаманних Карпатському регіону галузей сільського підприємництва.

корисних копалин;

- повеневі явища у гірських водотоках, пришвидшення поверхневого стоку та схилових процесів внаслідок масштабних трансформацій лісових ландшафтів і незаконної лісозаготівлі;
- засмічення русел транскордонних водотоків і берегів української частини басейну р. Тиси побутовими відходами, вселення та домінування інвазивних видів риб, тварин та рослин;
- забруднення різними поллютантами (поверхнево-активними речовинами, органікою, важкими металами) водотоків області;
- відсутність, невідповідність або застарілість схем просторового планування територій більшості громад і районів Закарпаття, їхня неузгодженість і протиріччя зі Схемою планування території Закарпатської області;
- низький рівень в Закарпатській області централізованих субрегіональних систем і підприємств роздільного збору і утилізації твердих побутових відходів (ТПВ);
- незадовільний стан щодо охоплення сільських селітебних зон централізованим водопостачанням та водовідведенням. Технічна та моральна застарілість об'єктів стратегічної інфраструктури: існуючих водозаборів, водопровідних насосних станцій, обладнання та мереж;
- низький рівень адаптації освітніх послуг до існуючого ринку праці;
- незадовільний технічний стан великої кількості об'єктів дорожньої інфраструктури, що негативно впливає на туристично-рекреаційну та екскурсійну діяльність;
- низький рівень співпраці на місцевому рівні, локальної кооперації та кластерного розвитку;
- недостатній інтерес громадськості та МСП до фінансування прикладних досліджень та інноваційних розробок ЗВО і академічною наукою, низький рівень науково-виробничої інтеграції.

Можливості щодо розвитку екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності у Закарпатській області	Загрози щодо розвитку екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності у Закарпатській області
<ul style="list-style-type: none"> ➤ державна підтримка місцевого і регіонального розвитку та децентралізації, запровадження нового адміністративно-територіального устрою, базуючись на територіальних громадах (ТГ) Закарпатської області; ➤ рівноправне входження Закарпатської області у природно-географічні зони європейських країн-сусідів; ➤ швидка імплементація Угоди про асоціацію та всеосяжну зону вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом, інших нормативно-правових актів міжнародної Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпатського регіону, зокрема започаткування макрорегіональної програми ЄС щодо дотацій і підтримки територій і громад Карпатського регіону; ➤ напрацювання нових і вдосконалення вже існуючих сприятливих міжнародних передумов (договорів) для активізації взаємно скоординованого геопросторового планування розвитку територій Закарпатської області у контексті співпраці з територіями держав-сусідів; ➤ активна політика низки розвинутих країн ЄС щодо легалізації праці трудових мігрантів та здобуття освіти українських студентів для підвищення рівня кваліфікації, поглиблення навичок і набуття досвіду; ➤ Значний рівень фінансової допомоги від закордонних трудових мігрантів, які активізують інвестиційний і споживчий сектори економіки регіону за рахунок зароблених за кордоном коштів; ➤ вільний доступ до фінансово-ресурсних програм і фондів у контексті міжнародної технічної допомоги Україні на регіональному та місцевому рівнях; ➤ вдосконалення державної регуляторної і фіскальної політичних складових, напрацювання нових положень української законодавчої бази у розрізі стимулювання інноваційної діяльності українського бізнесу та створення інституцій науково-технічної і технологічної підтримки інноваційної економіки; ➤ активне вдосконалення системи 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Російсько-українська війна, котра вплинула на безпеку усіх без винятку регіонів нашої держави, зокрема й у контексті екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності; ➤ послаблення конкурентних переваг вигідного геополітичного розташування Закарпаття, перенаправлення та/або закриття туристичних і транспортно-логістичних потоків внаслідок воєнних дій; ➤ посилення впливу кліматичних змін в контексті глобалізації на природні і урбосоціоекосистеми; ➤ втрата трудового потенціалу Закарпаття за рахунок пом'якшення та лібералізації політики розвинутих європейських країн щодо виїзду трудових мігрантів і еміграції населення з України; ➤ підвищення конкуренції за інвестиційні потоки, ресурси та інноваційні технології в інфраструктурних проєктах щодо Закарпаття зі сторони суміжних регіонів і міст країни; ➤ лобіююча та протекціоністська політика держав-сусідів, спрямована на зростаюче відставання дорожньо-транспортної та логістично-складської інфраструктури Закарпатської області щодо розвитку міжнародних транспортних коридорів; ➤ збільшення економічної «прірви» в закарпатській області внаслідок інвестування закордонного фінансового капіталу в аналогічні та суміжні галузі виробництва і сфери послуг, зокрема в інфраструктурні проєкти безпечніших країн-сусідів; ➤ швидке, динамічне зростання ринків туристично-рекреаційних і екскурсійних послуг країн-сусідів на тлі подекуди низької конкурентоспроможності даного сектора в області, що загрожує втратою цього сегменту ринку; ➤ триваючі процеси історико-культурної, соціальної та інформаційно-комунікаційної глобалізації, що знижують чисельність носіїв автентичної етнокультурної спадщини та регіональної ідентичності на Закарпатті; ➤ руйнівна антропогенна діяльність на прикордонних територіях і громадах Румунії, Угорщини, що вкрай негативно

<p>публічних закупівель на регіональному рівні, а також доступ МСП до замовлення товарів і послуг різними органами державної влади і місцевого самоврядування;</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ нові напрацювання українського законодавства у сфері запровадження високоефективних інноваційних технологій (4.0, 5.0 Індустрія), активне стимулювання інвестицій в пріоритетні для даного регіону галузі економічної діяльності; ➤ створення позитивних передумов для напрацювання політико-правових механізмів реалізації заходів SMART-спеціалізації Закарпатського регіону на національному рівні, в розрізі України. ➤ вдосконалення нормативно-правової бази щодо статусу природних територій і об'єктів санаторно-курортного типу державного значення в контексті стимулювання бізнесу у Закарпатській області; ➤ напрацювання державної системи залучення непрацюючого населення у важкодоступних гірських субрегіонах Карпат через застосування інноваційних інформаційних технологій; ➤ державне стимулювання, регулювання та підтримка щодо розвитку сільського зеленого туризму, агротуризму, етногастрономічного туризму; ➤ державна політика щодо стимулювання та підтримки виробництва місцевої органічної продукції, локальних продуктів харчування у Закарпатській області. 	<p>впливає на екологічний стан гірського водотоку Тиса в межах території області;</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ слабкий рівень координації декларацій, практичних заходів і дій країн-сусідів та України щодо вирішення проблеми функціонування протипаводкових споруд і берегових укріплень на р.Тиса; ➤ низька активність центральної влади щодо реформування й активізації регіонального розвитку Карпатського регіону в правовому полі, мотивування до єдності і згуртованості територіальних громад і регіональних еліт.
--	--

Джерело: узагальнено та побудовано автором

SWOT-аналіз може слугувати дієвим інструментом для розробки стратегій розвитку туризму та рекреації в Закарпатській області, дозволяючи визначити переваги в контексті туристично-рекреаційної та екскурсійної діяльності, котрі варто наразі розвивати, та проблеми, які потрібно вчасно вирішувати для підвищення конкурентоспроможності та привабливості регіону для туристів, рекреантів, екскурсантів як українських, так іноземних.

2.4. Стан екологічної безпеки та заходи щодо її поліпшення на Закарпатті

Екологічні аспекти розвитку екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності розглядаються фахівцями у контексті сталого розвитку суспільства. Це питання залишається актуальним у порядку денному світових форумів із питань охорони навколишнього середовища та розвитку туристично-рекреаційної індустрії. В Україні розроблена Стратегія сталого розвитку туризму і курортів. Наукові публікації останніх років присвячені обґрунтуванню наукових засад збалансованого розвитку туризму, окремих аспектів забезпечення збалансованого розвитку туристичних регіонів. У даних публікаціях визначені складові сталого розвитку туризму, рекреації, екскурсійної справи, окреслені основні екологічні проблеми, пов'язані з розширенням туристичної діяльності, особливості екологічних аспектів розвитку туризму в гірських туристично-рекреаційних дестинаціях. Акцентується, що забезпечення сталого розвитку територій рекреаційного призначення здійснюється через встановлення і підтримання рівноваги між збереженням природних, історико-культурних ресурсів, економічними інтересами і соціальними потребами та розвитком екскурсійної та туристично-рекреаційної галузі.

Туристичну дестинацію в більшості сучасних трактувань розглядають як економічну та соціально-економічну систему, об'єкт інтегрованого управління. В її межах функціонують та об'єднуються всі елементи для надання послуг туристу. Туристична дестинація виникає саме як географічна одиниця, як територія, маршрут або приурочений до певної місцевості об'єкт, що є місцем туристичного інтересу ("туристичним напрямом"), інші складові, такі як елементи туристичної інфраструктури, слід вважати "надбудовними", поступово розкривають суть туристської дестинації в ході її еволюційного розвитку. Таким чином, туристична дестинація визначається як економіко-географічна категорія, де базою її функціонування виступає територіальний ресурс з можливими проблемами природовикористання, в тому числі і екологічними. Незважаючи на

доволі широке та деталізоване трактування поняття туристичної дестинації, поза увагою залишаються екологічні аспекти її оптимального функціонування. Туристична дестинація, в контексті її збалансованого розвитку, є природно-техногенною системою туристично-рекреаційного типу, зумовлена спеціалізацією туристичної діяльності та чинниками впливу на довкілля, що визначатимуть її екологічну безпеку.

Щодо українського природоохоронного законодавства, екологічна безпека туристичних дестинацій, зокрема і в Закарпатській області, у контексті екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності – це такий стан навколишнього природного середовища територій прибуття туристів, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки здоров'я людей. Об'єкти туристично-рекреаційної інфраструктури можна характеризувати як техногенні об'єкти, які можуть негативно впливати на довкілля територій прибуття туристів. Очевидно, що ці об'єкти не завдають значної шкоди навколишньому середовищу, проте, у випадку зростання попиту на екологічно чисте довкілля територій прибуття необхідність застосування механізмів забезпечення екологічної безпеки в туристичних дестинаціях стає необхідним елементом управління цими територіями [4; 29; 58].

Впливи на довкілля туристичних дестинацій зростають з розвитком екскурсійної та туристично-рекреаційної галузі, тому постає необхідність узагальнити та систематизувати механізми реалізації забезпечення екологічної безпеки на цих територіях, зокрема і у Закарпатській області, особливо зважаючи на їхній унікальний природно-ресурсний потенціал.

Регульовальні механізми в регіоні застосовують для зменшення впливів на дестинації шляхом регулювання пропускнуго потенціалу території, встановлення лімітів та границь діяльності підприємств, що надають послуги туристам через встановлення екологічних нормативів гранично допустимих викидів та скидів у довкілля, а також процедури проведення оцінки впливів на довкілля туристичної діяльності. Регулювання кількості туристів, рекреантів,

екскурсантів на території – важливий фактор збалансованого розвитку територій туристично-рекреаційного використання. Територіальні громади та природоохоронні структури, в межах яких розвивається туризм, можуть регулювати потоки туристів, а також пропонувати альтернативні варіанти проходження маршрутів та оптимізувати туристичні потоки кількісно. Фактор надмірної кількості туристів («overtourism») необхідно враховувати при плануванні населених пунктів рекреаційного призначення. Це дозволить вирішувати проблему овертуризму, яка актуалізувалась в останні роки в багатьох туристичних дестинаціях, зокрема і на Закарпатті.

Згідно закону України «Про оцінку впливу на довкілля» об'єкти туризму і рекреації належать до другої категорії об'єктів та планованої діяльності, які можуть мати значний вплив на довкілля. Процедура ОВД здійснюється на великих туристичних об'єктах та інфраструктурних проектах, а також проектах загальної інфраструктури. Проте, поза увагою залишаються менші об'єкти (наприклад готельні комплекси до 50 номерів), які при значній концентрації на території можуть чинити суттєвий вплив на довкілля.

Екологічні нормативи є єдиними та обов'язковими для всіх об'єктів, в тому числі і туристичних підприємств, що здійснюють викиди та скиди. Згідно закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» у разі необхідності для рекреаційних територій можуть встановлюватися більш суворі норми гранично-допустимих концентрацій забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє середовище. Встановлення лімітів та обмежень щодо впливів на довкілля об'єктів туристично-рекреаційної інфраструктури розглядається як дієвий механізм забезпечення екологічної безпеки туристичних дестинацій, котрі науково обґрунтовуються та контролюються.

Основні контролюючі механізми забезпечення екологічної безпеки туристичних дестинацій полягають в реалізації дій щодо контролю діяльності суб'єктів туризму та рекреації у площині екологічної безпеки територій туристичних дестинацій. Проведення екологічного аудиту – це важливий

інструмент управління, який полягає в систематичній, задокументованій періодичній і об'єктивній оцінці організації щодо відповідності системи управління, обладнання завданням підтримання безпеки навколишнього середовища та екологічній політиці підприємств [4; 58].

В системі моніторингу довкілля можуть здійснюватися спостереження за екологічними параметрами забруднення та показниками – індикаторами збалансованого розвитку територій. На першому етапі необхідно провести інвентаризацію основних туристично-рекреаційних ресурсів, визначення об'єктів моніторингу, вибір оціночних параметрів, режиму спостережень. В процесі прогнозування стану середовища туристичних дестинацій визначають можливі негативні тенденції його розвитку в різних аспектах, наприклад, підвищення функціональної небезпеки туристично-рекреаційного обладнання, погіршення екологічного стану територій туристичних дестинацій, зниження атрактивності туристично-рекреаційних об'єктів тощо. Загалом ці процеси можуть привести до деградації туристичних дестинацій, зменшити потік туристів, рекреантів, екскурсантів. Результати прогнозування можуть бути фактографічною основою для розробки заходів управління станом довкілля територій прибуття туристів.

Основні добровільні механізми забезпечення екологічної безпеки туристичних дестинацій базуються на процедурах, що є добровільними для всіх учасників туристичного процесу. Це впровадження екологічного менеджменту в структуру загального управління туристично-рекреаційними підприємствами, навчання туристів та місцевого населення. Професійний екологічний менеджмент на підприємствах туристично-рекреаційної галузі, особливо закладів гостинності, наприклад, передбачає, як правило, заходи щодо енергоощадності, зменшення водоспоживання, мінімізація відходів, використання екологічно чистих матеріалів. Проте, на сьогодні, це «родзинка» більше про підвищення престижу готелю, позиціонування його як дружнього до довкілля, в меншій мірі – для зменшення плати за використання ресурсів.

Сертифікація – це процес оцінки та моніторингу, який письмово підтверджує, що комерційна діяльність, продукт, процес, сервіс чи система управління відповідає визначеним вимогам. У практиці екологічної сертифікації закладів туризму існує біля 30 систем екологічного маркування, найбільш популярні серед них – «Green Key», «Green Way», розроблені для закладів розміщення, «Blue Flag» – для пляжів пристаней.

В Україні розроблена методика добровільної екологічної сертифікації садиб сільського туризму «Зелена садиба». Значна кількість таких сертифікованих садиб зустрічається саме на Закарпатті, де сталі, зелені форми туризму набули масового поширення. Процедури сертифікацій суб'єктів туризму, в тому числі і екологічна сертифікація є добровільною. Вона розглядається готельєрами більше як іміджева процедура, а наявність екологічного сертифікату – маркетинговий хід.

Екопросвітницька робота серед туристів і місцевих жителів може відбуватись у різних формах. Це реалізація просвітницьких програм, соціальна реклама, друкована продукція, робота волонтерів тощо. Особливої актуальності ця діяльність набуває в процесі організації екологічних маршрутів і стежок, коли відбувається відвідування природно-заповідних територій.

Таким чином, проаналізовані механізми забезпечення екологічної безпеки територій туристичних дестинацій в більшості мають нормативно-правове підґрунтя та процедури забезпечення. Їхнє комплексне застосування дозволить мінімізувати впливи об'єктів туристично-рекреаційної та екскурсійної інфраструктури та потоків туристів на довкілля туристичних дестинацій, зокрема і Закарпаття. Найбільшою проблемою є те, що на сьогодні туризм, рекреація, екскурсійна справа в Україні не розглядаються як потенційно шкідливі для довкілля види діяльності та не є безпосереднім об'єктом уваги фахівців з охорони навколишнього середовища.

Застосування на практиці комплексу механізмів дотримання екологічної безпеки територій прибуття туристів є частиною системи управління туристичними дестинаціями і розглядається як практична діяльність в галузі

регулювання туристичних дестинацій у відповідності з потребами господарства та туриста на базі об'єктивних законів природи та соціально-економічного розвитку. Успішність реалізації управлінських заходів з точки зору екологічної сталості визначається ефективним функціонуванням туристичних дестинацій, а саме позитивною динамікою розвитку туристично-рекреаційної та екскурсійної діяльності та суміжних галузей, уникнення овертуризму, сприятливим екологічним станом територій та безпечним використанням туристично-рекреаційних ресурсів.

Серед викликів, які постали перед туристично-рекреаційною та екскурсійною сферою в Україні проблема забезпечення належного екологічного стану територій туристичних дестинацій – одна з пріоритетних. Сприятливий екологічний стан територій прибуття розглядається як рівноцінний з іншими чинник розвитку галузі та як цінний туристичний ресурс, попит на який буде зростати в умовах екологічних криз, війн і пандемій [4; 29].

Проблема екологічних наслідків туристичної діяльності розглядається в контексті сталого розвитку туризму та територій прибуття. Найдоцільнішими є наступні механізми (інструментарії) та заходи щодо поліпшення стану довкілля на Закарпатті: регулювальні, економічні, контролюючі та добровільні, застосування яких дозволить забезпечити екологічну безпеку туристичних дестинацій. Наукові дослідження в контексті впливів техногенного навантаження від впливу екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності на екосистеми туристичних дестинацій є перспективним напрямом в галузі екологічної безпеки. Потрібними у Закарпатській області також є удосконалення існуючих алгоритмів, зокрема і нормативно-правового характеру, для забезпечення належного екологічного стану територій, які відвідують туристи та екскурсанти, а також їхнє застосування в окремих секторах туристично-рекреаційної та екскурсійної індустрії.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКСКУРСІЙНОГО ТА ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗАКАРПАТТЯ

3.1. Проблеми туристично-рекреаційної сфери Закарпаття у контексті Сталого розвитку суспільства

Зважаючи на усі євроінтеграційні процеси, особливо в контексті глобалізації та Сталого розвитку суспільства, до прикордонних областей України, котрим приділяється особлива увага, бо вони володіють значним екскурсійним і туристично-рекреаційним потенціалом, а відтак є привабливими для туристів-іноземців, належить і Закарпатська область [19; 20]. Отож, ми можемо виділити три базові аргументи, які спонукають і мотивують розвивати сферу туризму, рекреації, екскурсійної справи:

- причини економічного характеру, адже туристично-рекреаційна індустрія і усі суміжні галузі, на котрі вона впливає, сприятимуть стабільному економічному розвитку та процвітанню регіону і держави загалом;

- причини соціального характеру, оскільки екскурсійна справа та туристично-рекреаційна діяльність сприятимуть швидкому відтворенню фізичних, духовних, психоемоційних сил відпочиваючих, розвитку, зближенню культур і налагодженню нових контактів, збереженню історичної спадщини, створенню нових робочих місць, поліпшенню якості життя населення;

- причини екологічного характеру, адже екологізовані, зелені форми туристично-рекреаційної діяльності, зокрема екологічний туризм, сільський зелений туризм, туризм на природоохоронних територіях сприяють вихованню екосвідомості місцевого населення та відпочиваючих туристів, рекреантів, екскурсантів, раціональному використанню природних ресурсів і збереженню довкілля [49–51].

Попри те, в умовах об'єктивних і суб'єктивних викликів сьогодення, з точки зору соціально-економічного розвитку, для регіону Закарпаття особливо

гостро стоїть завдання пошуку свого власного місця в контексті міжрегіонального та міжнародного поділу праці та шляхів і способів Сталого розвитку суспільства. Наявний природно-ресурсний та історико-культурний потенціал реалізований недостатньо, насамперед, через відсутність злагодженої, повноцінної, адаптованої до ринкових умов державної політики розвитку української туристично-рекреаційної індустрії, що зумовлює виникнення цілої низки проблемних питань у даній сфері [50; 51].

Отож, на сьогодні основними проблемами в туристично-рекреаційній галузі та екскурсійній сфері, котрі суттєво впливають на соціально-економічний розвиток Закарпаття, залишаються наступні:

- доволі слабка комунікаційна доступність потенційних і перспективних для освоєння в туристично-рекреаційних і екскурсійних цілях територій (незадовільний стан доріг, подекуди відсутність електрифікації, мобільного зв'язку);
- часткова відсутність достатньої кількості кваліфікованих кадрів та спеціалізованих закладів освіти щодо їхньої якісної підготовки;
- недостатньо розвинена сервісна інфраструктура окремих територій, екологічно-чистих і рекреаційно-привабливих, а також туристична інфраструктура галузі;
- тривала відсутність, попри обіцянки депутатів різного рівня, відповідної нормативно-правової бази щодо діяльності особистих селянських господарств, які надають послуги у сфері сільського зеленого туризму.

Варто наголосити, що багато країн світу, уряди яких, розвиваючи туризм, рекреацію, екскурсійну справу, насамперед ставили за пріоритетні переважно економічні цілі, на даному етапі розвитку все більшу увагу приділяють соціальному добробуту та екологічним аспектам у контексті збереження довкілля та сталого розвитку. Відтак, на нашу думку, при формуванні стратегії розвитку екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності на Закарпатті необхідно насамперед брати до уваги концепцію сталого розвитку, оскільки соціум, будучи частиною екосистеми, не зможе існувати без її природних

ресурсів, а це логічно повинно означати прагнення до раціонального, збалансованого використання і збереження для майбутніх поколінь природно-ресурсної бази. Власне сталий розвиток туристично-рекреаційної індустрії необхідно розглядати як раціональне управління усіма існуючими видами ресурсів, що забезпечує задоволення соціально-економічних, і духовно-естетичних потреб при одночасному збереженні природного біорізноманіття, історико-культурного спадку, примноження та розвиток інфраструктурної складової і систем життєзабезпечення [50; 51].

На нашу думку, беручи багатий природно-ресурсний потенціал, про що вже обумовлювалося і в попередніх розділах, у Закарпатській області більше уваги слід приділяти зростанню кількості територій і об'єктів природно-заповідного фонду та розширенню екологічної мережі (рис. 3.1).

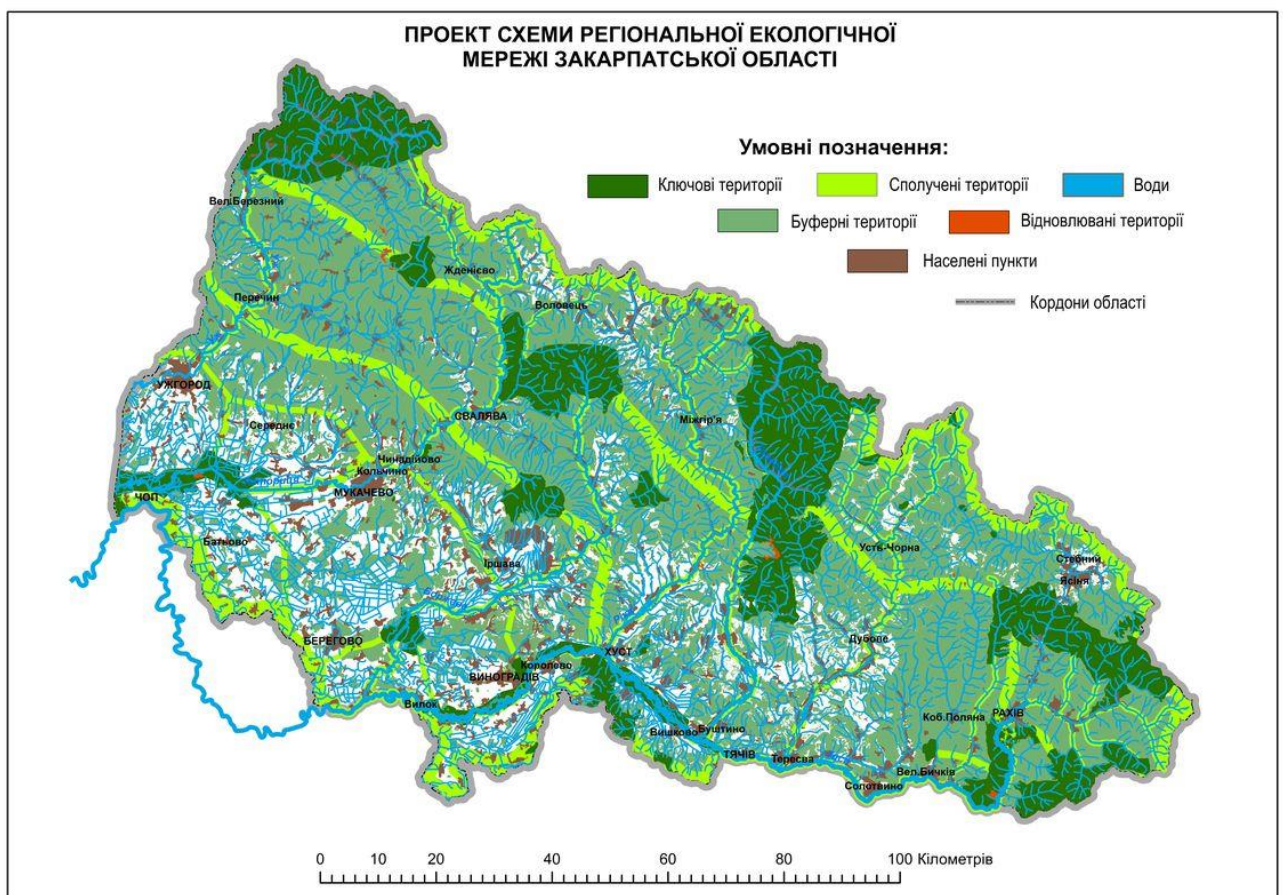

Рисунок 3.1. Проект схеми регіональної екологічної мережі Закарпатської області

Джерело: використано автором із ресурсів мережі Інтернет

До екологічної мережі як єдиної територіальної системи, повинні входити ті ділянки природних ландшафтів, котрі підлягають особливій охороні на державному рівні, зокрема території та об'єкти ПЗФ, різноманітні курортні, лікувально-оздоровчі структури, рекреаційні ділянки, водозахисні, полезахисні території, а також об'єкти інших існуючих типів, що задекларовані законодавством України, і є частиною структурних територіальних складників екологічної мережі – різних природних регіонів, екологічних коридорів і буферних зон (рис. 3.2).

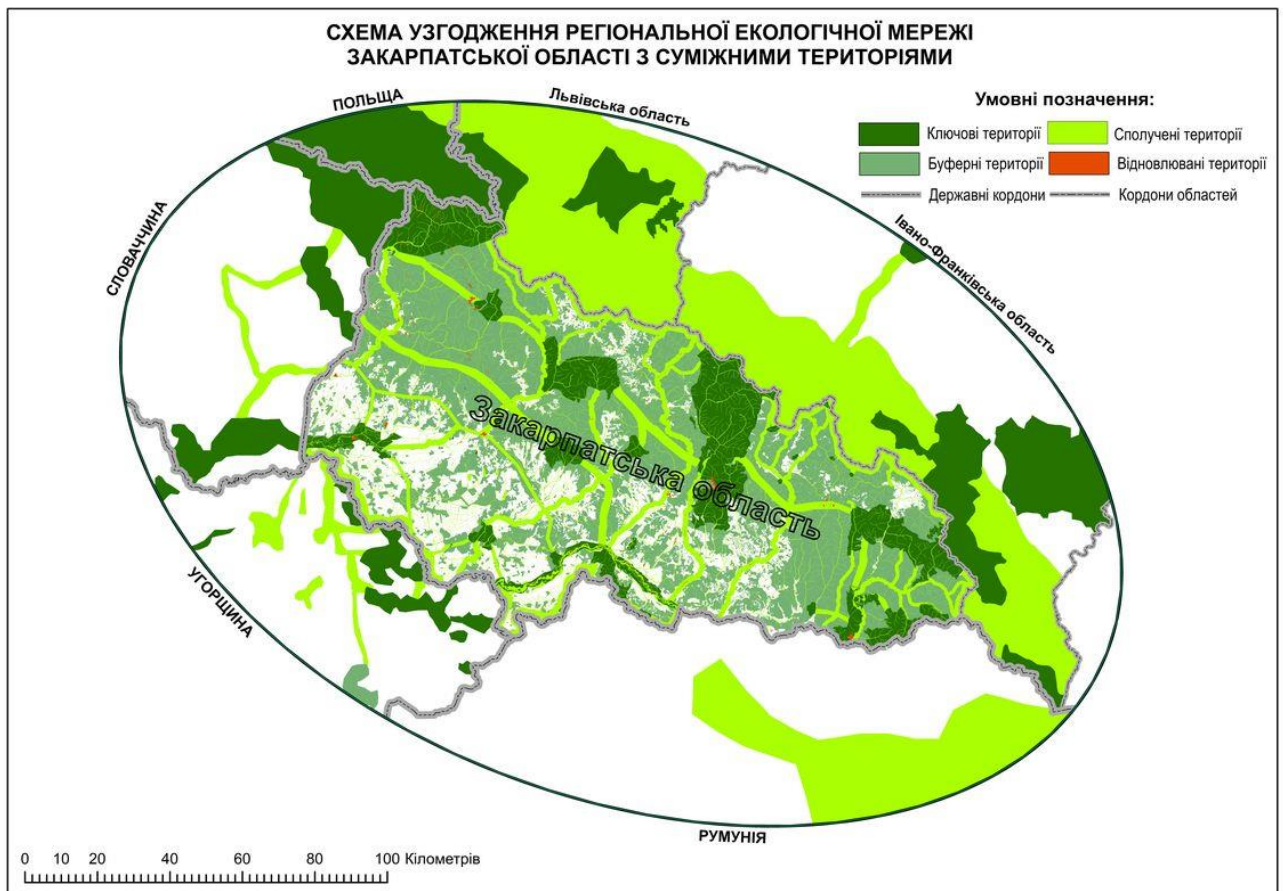

Рисунок 3.2. Схема узгодження регіональної екологічної мережі Закарпатської області зі суміжними територіями

Джерело: використано автором із ресурсів мережі Інтернет

На нашу думку, екологічна мережа природоохоронних територій і об'єктів – це комплексна, стратегічно спланована та взаємопов'язана між собою система природних територій, які виділяються та керуються з метою збереження, примноження та сталого використання ландшафтного та флоро-фауністичного

біорізноманіття [50; 51]. Такі мережі призначені для конструктивного вирішення екологічних завдань у межах природоохоронного законодавства на локальному, регіональному, національному та найвищому – міжнародному рівнях. Основоположними цілями екологічної мережі природоохоронних територій є (табл. 3.1):

Таблиця 3.1 – Цілі екологічної мережі природоохоронних територій

№ з/п	Цілі екомережі	Зміст і способи досягнення цілі
1	Збереження біорізноманіття	Основною ціллю щодо створення екологічної мережі є збереження біорізноманіття, зокрема видів рослин і тварин, їхніх оселищ та екосистем. Природоохоронні території у межах мережі є притулком для рідкісних, зникаючих або ендемічних флоро-фауністичних видів.
2	Зв'язок між оселищами	Мережа має за ціль зберігати, підтримувати або відновлювати зв'язки між різними оселищами чи екосистемами. Це значно допомагає спростити переміщення видів, забезпечуючи їхнє генетичне різноманіття та сприяючи стійкості до змін у довкіллі.
3	Поліфункціональність екосистем	Зберігаючи біорізноманіття екосистем, екомережа сприяє підтримці основних екологічних функцій, які включають колообіг поживних речовин і мінералів, очищення вод, процеси запилення, інші екосистемні послуги, підтримуючи життєдіяльність.
4	Адаптація до змін клімату	Екологічні мережі можуть відігравати важливу роль у контексті адаптації до змін клімату, забезпечуючи оселища, що дозволяють видам змінювати свої ареали відповідно до змін кліматичних умов. Це має визначальне значення щодо виживання багатьох видів, які стикаються зі змінами у довкіллі.
5	Стале природокористування та землекористування	Планування та створення природоохоронних територій часто пов'язане з обґрунтуванням сталого землекористування. Баланс між природоохоронними цілями та антропогенною діяльністю (сільське, лісове господарство, туризм, рекреація), має важливе значення для майбутнього розвитку.
6	Дослідження та моніторинг довкілля	Природоохоронні території в межах екомережі слугують в якості живих лабораторій для наукових досліджень і моніторингу довкілля. Такі дослідження сприяють кращому розумінню екосистем, поведінки видів та впливу людської діяльності на навколишнє середовище.
7	Культурні та рекреаційні особливості	Окрім екологічних переваг, території й об'єкти ПЗФ у межах мережі можуть мати культурне та рекреаційне значення, володіючи історичною, культурною або духовною цінністю для місцевих громад і надаючи можливості для туризму та рекреації.
8	Нормативно-правові та політичні угоди	Екологічна мережа часто підтримується нормативно-правовою та політичною базою, котра визначає

		критерії для вибору природоохоронних територій і управління ними. Такі угоди можуть включати міжнародні угоди, національне законодавство, а також документацію регіонального або місцевого планування.
--	--	--

Джерело: узагальнено та побудовано автором

Створення, функціонування та підтримка екомережі вимагає співпраці та координації між різними зацікавленими сторонами (стейкхолдерами), включаючи державні структури, громадські неурядові організації, органи місцевого самоврядування територіальних громад, освітньо-науковий потенціал та дослідників. Ефективність і діяльність такої мережі залежить від ретельного планування роботи, постійного моніторингу довкілля та адаптивних стратегій управління щодо оптимізації усіх процесів в екосистемах і вирішення, за потреби, нових природоохоронних проблем.

3.2. Напрями вдосконалення музейної справи для інноваційних проєктів і екскурсійної роботи в регіоні

Зважаючи на тенденції розвитку музейної справи у світі, стверджуємо, що українські музеї загалом, і зокрема це стосується розвитку музеїв у такому унікальному регіоні, як Закарпатська область, в майбутньому можуть стати перспективним простором для розвитку туристично-екскурсійної справи, відпочинку та пошуку натхнення, особливо якщо вони вміло поєднують унікальний культурний спадок з естетичним та освітнім враженням [2; 38]. Беручи до уваги світовий досвід, для досягнення цієї мети можуть бути впроваджені різноманітні ініціативи та підходи (табл. 3.2):

Таблиця 3.2 – Інноваційні пропозиції в сучасній музейній справі у контексті розвитку туристично-рекреаційної та екскурсійної індустрії

№ з/п	Пропозиції сучасних музеїв на ринку туристично-рекреаційних і екскурсійних послуг	Зміст пропозиції
1	Створення інтерактивних виставок	Організація різнопланових інтерактивних виставок, презентацій та експозицій, які

		зацікавлять різновіковий контингент відвідувачів. Такі атракції можуть включати ігри, мультимедійні елементи, дотикові екрани тощо.
2	Організація культурних заходів	Проведення культурних подій, до прикладу концертів, лекцій, театральних вистав чи майстер-класів, які дають змогу відвідувачам не лише споглядати, а й взаємодіяти з мистецтвом та культурою.
3	Створення тематичних експозицій	Робота над тематичними експозиціями, які висвітлюють різнопланові аспекти природно-ресурсного та історико-культурного розвитку Закарпаття. Сюди можна віднести унікальні автентичні ремесла, традиції, звичаї, археологічні знахідки тощо.
4	Організація паркових зон	Започаткування музейних комплексів з парковими зонами, де відвідувачі різного віку можуть не лише насолоджуватися експозиціями, але й проводити дозвілля на свіжому повітрі, відпочиваючи фізично та психоемоційно в затишній атмосфері.
5	Упровадження інноваційних технологій	Використання інноваційних технологій, до прикладу віртуальної реальності для розширення світогляду та емоційного збагачення від відвідування музеїв.
6	Застосування ефективного інструментарію маркетингу	Маркетингові акції та заходи, що спрямовані на актуалізацію інформації, підвищення обізнаності та привертання уваги відвідувачів, зокрема тих, хто шукає локації для рекреації та творчого натхнення.

Джерело: узагальнено та побудовано автором

Відтак, музейні комплекси можуть відігравати не лише роль у контексті збереження краєзнавчої, історичної, культурної спадщини, але і бути простором для розваг, відпочинку, натхнення, психоемоційного розвантаження. Тому, важливим кроком є створення таких умов, котрі би, як «пазли», доповнювали відвідувачам всю картину незабутніх вражень від перебування в музеях Закарпаття.

Сучасний ідеальний музей дійсно має бути інноваційним, привітним і відкритим для різних вікових груп та їхніх зацікавлень чи вподобань. Отож, ось кілька ключових аспектів, на нашу думку, котрі зможуть зробити музеї Закарпаття ідеальними локаціями для туристів, рекреантів, екскурсантів (рис. 3.3):

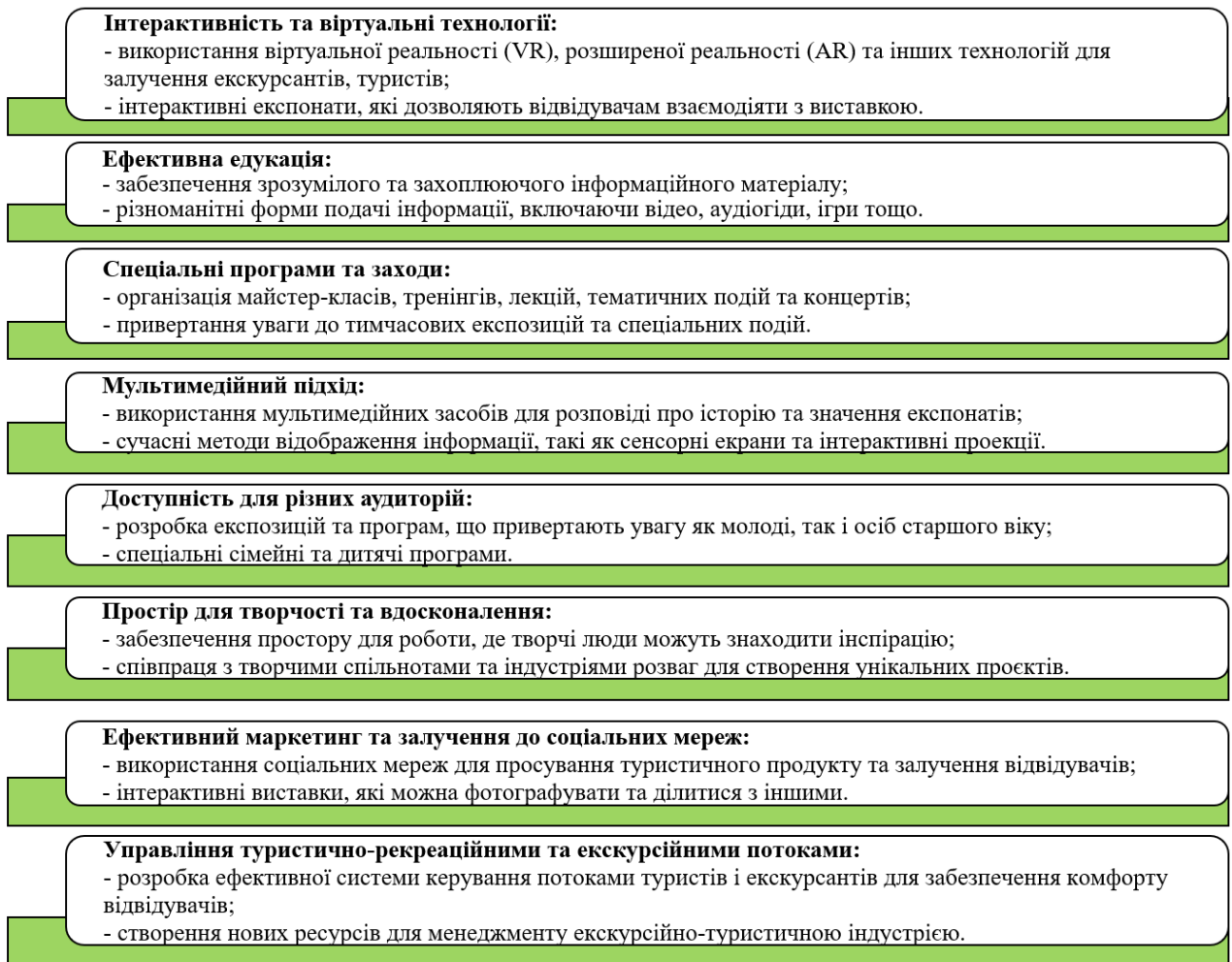

Рисунок 3.3. Ключові аспекти у контексті інноваційної діяльності сучасних музеїв Закарпаття

Джерело: узагальнено та побудовано автором

Тому, на нашу думку, сучасний ідеальний музей — це місце, де усі відвідувачі можуть не лише вивчати краєзнавчі, історичні чи культурні аспекти минулого і теперішнього розвитку цивілізації, але й відчувати себе дієвими учасниками творчого процесу, отримуючи задоволення та натхнення від власної діяльності.

3.3. Перспективи розвитку туристично-екскурсійного потенціалу Закарпатської області (на прикладі діяльності туроператора «Відвідай»)

У процесі екскурсійної роботи туроператори відіграють ключову роль щодо ідеї, організації та координації туристичних подорожей та екскурсій. Їхні функції охоплюють різні аспекти та складові, спрямовані на забезпечення

якісного, комфортного та безпечного туристичного досвіду для клієнтів. Основні аспекти роботи туроператора в організації екскурсійної діяльності передбачають [47]:

- розробку туристичного продукту (турів і програм) – туроператори розробляють різноманітні тури та екскурсійні програми, враховуючи зацікавлення клієнтів, природні та історико-культурні особливості місцевості та фізичні можливості для різних видів туристично-рекреаційної діяльності;

- організацію інфраструктурного обслуговування – туроператори несуть відповідальність за організацію транспорту, проживання, харчування, а також інших елементів інфраструктури для забезпечення комфортної та безпечної поїздки;

- пошук та вибір партнерів для діяльності у сфері туризму та рекреації – встановлення туроператорами партнерських відносин з готельно-ресторанними комплексами, транспортними компаніями, гідами, екскурсводами та іншими постачальниками туристично-екскурсійних послуг для забезпечення якісного сервісу;

- документальний супровід, укладання угод і контрактів – туроператори укладають угоди і контракти з постачальниками різних послуг та гарантують виконання усіх зобов'язань для забезпечення найкращі умови для кола своїх клієнтів;

- маркетингове обслуговування та продажі – до сфери діяльності туроператорів входить реклама та продаж турів та екскурсій, використовуючи інноваційні маркетингові стратегії та просуваючи свої послуги через різні канали комунікації;

- допомогу і підтримку клієнтів – туроператори надають всесторонню підтримку своїм клієнтам, реагують на запитання та вирішують проблеми упродовж усього періоду співпраці, від вибору туру аж до повернення до домівки;

- управління ризиками, яке полягає у врахуванні та управлінні ризиками, пов'язаними з плануванням та проведенням екскурсій і туристичних

подорожей, включаючи усі питання безпеки, здоров'я, форс-мажорних та екстрених ситуацій;

- забезпечення супроводу гідів та надання інструкцій – туроператори забезпечують клієнтів кваліфікованими гідями, екскурсоводами та надають необхідні інструкції для безпечного та комфортного відпочинку;

- вивчення туристичного ринку – у сферу діяльності туроператорів входить відслідковування за тенденціями ринку та вивчення попиту клієнтів для формування кращої пропозиції, адаптації та вдосконалення туристичних маршрутів, турів;

- формування унікального досвіду (бренду) – туроператори зацікавлені відстежувати за тим, щоби їхні послуги залишали у свідомості клієнтів унікальний та незабутній туристичний досвід.

Відтак, роль туроператора полягає у комплексному, організованому, оптимальному забезпеченні усіх етапів та аспектів туру чи екскурсійної подорожі для того, щоби екскурсанти та туристи мали можливість насолоджуватися своєю подорожжю [47].

Проаналізувавши інформаційні ресурси щодо надання екскурсійних і туристично-рекреаційних послуг, зокрема, у Західному регіоні України, вважаємо, найкращим прикладом є діяльність туроператора «Відвідай» [56].

Туроператор «Відвідай» – найкращий туроператор України за результатами престижного конкурсу Ukraine Tourism Awards – 2020 та Ukraine Tourism Awards – 2021. У туристично-рекреаційній сфері туризму він працює уже більше 15-ти років і за цей час було організовано понад 8800 мандрівок для більше як 317 000 туристів. Наразі «Відвідай» пропонує своїм клієнтам 410 регулярних турів Україною та за її межами на будь-який вподобання і фінансові можливості (рис. 3.4).

Рисунок 3.4. Логотип Туроператора «Відвідай»

Джерело: використано автором із ресурсів мережі Інтернет [56]

Своєю місією туристичний оператор “Відвідай” вважає забезпечення для подорожуючих такого відпочинку, щоби люди мали змогу пізнавати історію, природу, культуру, фольклор, автентичку, традиції рідної України.

Головними цінностями ТО “Відвідай” є високий професіоналізм, взаємодопомога, ініціативність, порядність, патріотизм, толерантність, збереження природи та історико-культурних пам'яток [56].

На нашу думку, за співвідношенням якості-комфорт-ціна, найліпшими туристично-екскурсійними пропозиціями щодо подорожей Закарпаттям є (табл. 3.3) [56]:

Таблиця 3.3 – Найпопулярніші туристично-екскурсійні маршрути Карпатським регіоном, включаючи Закарпаття, від туроператора «Відвідай»

Тур	Короткий опис
ПОЛОНИНА БОРЖАВА ЗА ОДИН ДЕНЬ [56]	<p>Атракційні об'єкти: Боржавські полонини, похід на Боржаву, гори Гімба, Великий Верх, Плай, фантастичні карпатські пейзажі. Одноденна мандрівка. Ціна 799 грн.</p>
ЗАКАРПАТСЬКІ НАСОЛОДИ [56]	<p>Атракційні об'єкти: панорами Карпат, дегустації їжі, вин і сирів, термальні води, забава в унікальному селі з десятьма музеями. Ціна 1295 грн.</p>

<p>ПОЛОНИНА БОРЖАВА І МУЗЕЙНА КОЛОЧАВА [56]</p>	<p>Атракційні об'єкти: мальовничі карпатські пейзажі полонини Боржава, унікальне село з інтерактивними музеями, панорами Синевирського перевалу. Ціна 749 грн.</p>
<p>ДОЛИНА НАРЦИСІВ І 7 ПЕРЛИН ЗАКАРПАТТЯ [56]</p>	<p>Атракційні об'єкти: мальовнича долина нарцисів, Карпати, замки, вина гостинного Закарпаття. Ціна 1095 грн.</p>
<p>ШАФРАН-ТУР НА ДРАГОБРАТ [56]</p>	<p>Атракційні об'єкти: неперевершені панорами Карпат, долини крокусів, повноводний гірський водоспад, всевітньовідома церква. Ціна 995 грн.</p>

**ЗАКАРПАТСЬКЕ
АСОРТІ +
ДОЛИНА
БІЛОЦВІТУ [56]**

Атракційні об'єкти: мальовничі Карпати, ловля форелі, водяна кузня-гамора, буйволяча ферма, вина та сири, Шаян та термальний басейн Велятино. Ціна 1295 грн

**НАМИСТО
ЗАКАРПАТТЯ +
ЛЕМКІВСЬКЕ
ВЕСІЛЛЯ [56]**

Атракційні об'єкти: лікувальні курорти Воеводино і Красія, парк Шенборна, перечинські сири, мукачівські вина, ужанські купелі, Лемківське весілля. Ціна 1395 грн.

**СОЛОТВИНО,
МОЛОЧНИЙ
КАМІНЬ,
КАРСТОВИЙ
МІСТ [56]**

Атракційні об'єкти: Труфанецький водоспад, географічний центр Європи, Солотвино озера, Карпатський біосферний заповідник. Ціна 1395 грн.

**ДОВКОЛА
КАРПАТ ЗА 7
ДНІВ [56]**

Атракційні об'єкти: Мальовничі Карпатські гори, замки, дегустації вина та сиру, термальні басейни, озера, водоспади. Ціна 3995 грн.

**ЗАКАРПАТСЬКІ
ПРИГОДИ +
СВЯТО
ГЛІНТВЕЙНУ
[56]**

Атракційні об'єкти: Карпатський бункер, басейни в Берегово та Велятино, олені, дегустації вин, повидла, ковбас і равликів. Ціна 1395 грн.

**ІНСТА-ТУР:
НАРЦИСИ,
ВИНО, СИРИ,
БАЗАЛЬТОВІ
СТОВПИ [56]**

Атракційні об'єкти: фотосесія біля базальтових стовпів, дегустація сиру, вина та м'ясних продуктів, вражаюча долина нарцисів. Ціна 595 грн.

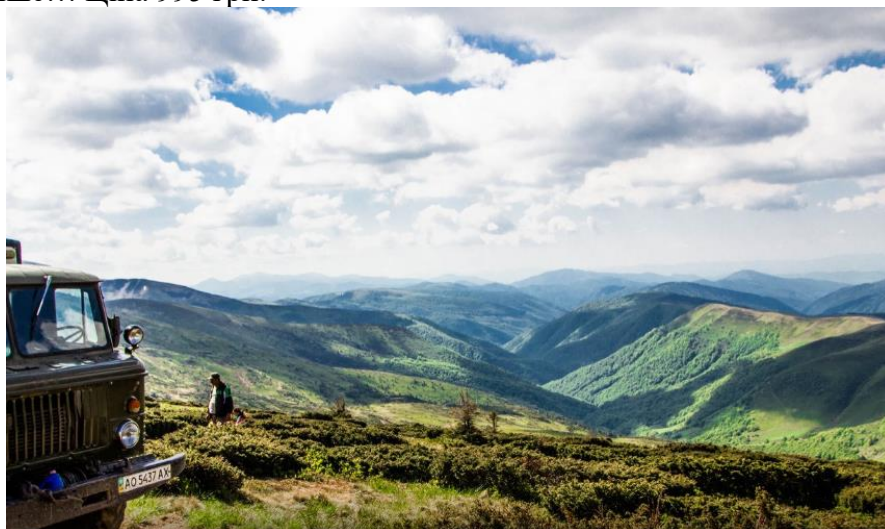
**АЛКО-ТУР
"ХМІЛЬНЕ
ЗАКАРПА(У)ТТЯ
" [56]**

Атракційні об'єкти: «Ніяких історій, дат, под(в)ій, лише ігри, забави, танці, конкурси, відпочинок, якщо Ви малинько поїдете цей тур...». Ціна 1295 грн.

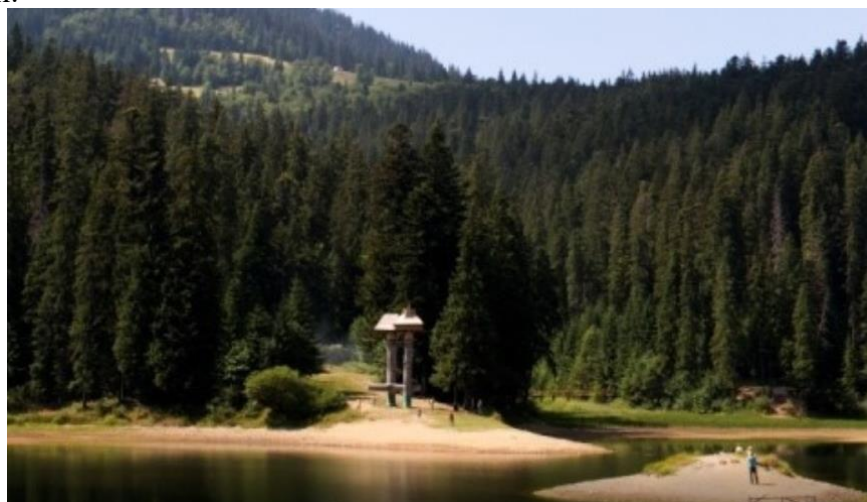
**НА БРИНЗУ ДО
РАХОВА (ЧЕРЕЗ
ДРАГОБРАТ) [56]**

Атракційні об'єкти: наймальовничіші панорами Карпат, гірські озера та водоспади, дегустації вод, найкращий карпатський фестиваль і не лише... Ціна 995 грн.

**КАНІКУЛИ ПО-
ЗАКАРПАТСЬКИ
[56]**

Атракційні об'єкти: мальовничі гори, замки, термальні та мінеральні води, озера, водоспади, все найкраще, що є на Закарпатті. Ціна 1345 грн.

**VІP-ТУР
"ПОЛОНИНА
БОРЖАВА І
МУЗЕЙНА
КОЛОЧАВА +
ДОЛИНА
КРОКУСІВ" [56]**

Атракційні об'єкти: неперевершені краєвиди полонини Боржава, карпатське село з десятима музеями, унікальна мінеральна вода. Ціна 850 грн.

**7 ЗАМКІВ
ЗАКАРПАТТЯ
[56]**

Атракційні об'єкти: замок Сент-Міклош, фортеця в Середньому, замки в Невицькому, Квасово і Хусті, замок Канко, дегустація вин, термали Велятино. Ціна 1395 грн.

**ЗАКАРПАТСЬКЕ
БОЖОЛЕ,
ПЕКЕЛЬНІ
КУПАННЯ ТА
ЗАКАРПАТСЬКЕ
ГУЛЯННЯ [56]**

Атракційні об'єкти: свято молодого вино, купання в чанах, дегустація закарпатських страв та не лише... Ціна 995 грн.

**БОЖЕ
ЗАКАРПАТТЯ: 12
ХРАМІВ І
МОНАСТИРІВ**
[56]

Атракційні об'єкти: Хрест у Чинадієво, Мукачівський, Боронявський та Імстичівський монастирі, Четфалва, Джублик, молебні, дегустація вин, термали Берегово. Ціна 1495 грн.

**ВІДПОЧИНКОВИЙ
ТУР НА
ФЕСТИВАЛЬ
“ЧЕРВЕНЕ
ВИНО”** [56]

Атракційні об'єкти: термали “Косино” і “Жайворонок”, санаторій "Квітка полонини", карпатський бункер, сотні виноробів, фольклорні колективи. Ціна 995 грн.

**ГАРЯЧЕ
ЗАКАРПАТТЯ З
ПЕРЦЕМ** [56]

Атракційні об'єкти: секретна станція, SPA AQUA City, нові термали «Гармонія», унікальні храми, ферма сірих корів, добронська паприка. Ціна 1395 грн.

**КАРПАТСЬКА
РОЗМАРІЯ ТА
УЖАНСЬКА
ДОЛИНА [56]**

Атракційні об'єкти: цвітіння Розмарії, купання в ужанських купелях та чанах в Лумшорах, парк Шенборна і перечинська гостинність.
Ціна 1395 грн.

Джерело: узагальнено та побудовано автором за [56]

Отже, поза будь-яким сумнівом, туроператори в екскурсійній і туристично-рекреаційній діяльності виконують вкрай важливу, базову функцію щодо вдосконалення та спрощення туристичних подорожей для клієнтів, надаючи їм можливість не перейматися організаційними труднощами, а отримувати позитивні емоції, насолоджуватися екскурсіями враженнями та відкривати для себе нові місця без логістичних турбот і перешкод.

ВИСНОВКИ

Узагальнивши усі вище задекларовані результати проведеного дослідження у кваліфікаційній роботі, можна зробити наступні висновки:

1. Розвиток екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності в регіонах має вплив на формування різноаспектного соціально-економічного потенціалу країни. Щодо економічного зростання, то туризм, рекреація, екскурсійна справа створюють нові можливості для підприємництва та збільшують фінансові потоки інвестицій в бюджет регіонів. Це сприяє створенню нових робочих місць у секторі гостинності, транспорту, розваг та інших інфраструктурних галузях, пов'язаних із туристично-рекреаційною індустрією. Окрім того, туризм суттєво збільшує попит на місцеві товари і послуги, популяризує нові дестинації, а відтак сприяє розвитку малого та середнього підприємництва, місцевого бізнесу. Також, туристично-рекреаційна й екскурсійна діяльність можуть стимулювати збереження, відновлення, примноження природної та культурної спадщини регіону, адже зацікавленість туристів і екскурсантів щодо екологічного способу життя, культурних атракцій та пізнанні традицій спонукає до кращого розуміння ролі людини в гуманному, раціональному, збалансованому розвитку екосистем.

2. Успішне функціонування туристично-рекреаційних і екскурсійних послуг вимагає розвитку туристичної інфраструктури, якою користуються не тільки туристи та гості, але і місцеве населення. Отож, інтенсифікація заходів щодо поліпшення та розвитку доріг, готельно-ресторанних закладів, санаторно-курортних комплексів, індустрії краси та розваг тощо, необхідні для задоволення потреб туристів, екскурсантів, рекреантів і покращення якості життя місцевих спільнот. Вкрай важливим є той факт, що розвиток туристично-рекреаційного потенціалу сприяє розширенню міжнародних зв'язків, підвищенню впливу та популярності країни загалом і регіону зокрема на міжнародній арені.

3. Варто зауважити, що попри гостру фазу жорстокої російсько-української війни та серйозні наслідки пандемії Covid-19 для України, туристично-рекреаційна і екскурсійна індустрія Закарпатської області продовжує функціонувати і, навіть, розвиватися. На нашу думку, Закарпаття має, без будь-яких перебільшень, просто унікальні передумови формування туристично-рекреаційного потенціалу для соціально-економічного розвитку загалом, а саме:

➤ геополітичні – вигідне географічне місцезосташування Закарпатської області, котра є «воротами» України у Західну Європу, що створює їй певні переваги для прискореної євроінтеграції;

➤ природні – наявність унікальних природних туристично-рекреаційних ресурсів, зокрема сприятливих ландшафтно-кліматичних зон, великої кількості поверхневих і підземних вод, лісових масивів, значних запасів мінеральних вод, інших видів корисних копалин тощо;

➤ історико-культурні – своєрідність і самобутність краю, де збереглися автентичні традиції і навички корінного населення, висока культура господарювання, що у поєднанні з географічною близькістю до розвинутих європейських країн, створює об'єктивні передумови для швидкої адаптації населення щодо ринкових умов ведення бізнесу;

➤ соціально-економічні – внаслідок процесів євроінтеграції досягнуті позитивні структурні зрушення, котрі служать вагомою передумовою для поступового економічного зростання добробуту місцевого населення та якості туристично-рекреаційних і екскурсійних послуг на території Закарпаття;

➤ транспортно-інфраструктурні – розгалужена мережа автомобільних доріг, магістралей і залізниць, із врахуванням зручного транскордонного положення, свідчить про довготривалу вигоду Закарпатській області;

➤ рекреаційні – область володіє потужним природно-ресурсним потенціалом для розвитку санаторно-курортних комплексів європейського рівня, якісного лікування, відновлення психоемоційного стану та оздоровлення

людей, що поступово перетворює санаторно-курортну сферу та надання туристично-рекреаційних послуг в один з провідних напрямів економіки області;

➤ екологічні – порівняно низький рівень техногенного впливу, антропогенного забруднення довкілля та виняткова екологічна роль Карпатського регіону в Європі та світі у контексті Сталого розвитку територій, активно сприяють позитивному іміджу Закарпаття.

4. У регіоні розвинені практично всі види туристично-рекреаційної та екскурсійної діяльності: від санаторно-курортного лікування до різних видів туризму та рекреації, що здійснюються цілорічно. Найпопулярнішою метою туристично-екскурсійних турів були і залишаються активне дозвілля, оздоровлення організму і відпочинок.

5. Закарпаття, поза-будь-яким сумнівом, є унікальною дестинацією Карпатського регіону, де стан і перспективи розвитку туристично-рекреаційної та екскурсійної сфери, на нашу думку, були, є і залишатимуться одними з найпотужніших в нашій країні. Природно-ресурсний потенціал Закарпатської області у поєднанні з вигідним геопросторовим положенням у центрі Європи, а також багаторічні напрацювання у туристично-рекреаційній сфері, є вкрай вагомою передумовою напрацювання комплексної структури туризму, рекреації, санаторно-курортного лікування, оздоровлення та відпочинку, орієнтованих як на українського споживача, так і на туристів-іноземців.

6. Мальовничі терени Закарпаття належать до унікальних туристичних дестинацій України з добре розвинутою мережею природно-заповідних територій та цінних об'єктів. Тут функціонує Карпатський біосферний заповідник і 3 національні природні парки: «Карпатський», «Синевир» та «Ужанський». Також ще існують інші природоохоронні території загальнодержавного і місцевого значення (до прикладу, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи).

7. До скарбниці всесвітньовідомої історико-культурної спадщини Закарпаття входять визначні пам'ятки історії, археології, архітектури, монументального мистецтва. Тут варто наголосити, що крім освітньо-наукового чи пізнавального значення, історико-культурні ресурси відіграють дуже важливу роль щодо національно-патріотичного виховання молоді, адже буквально демонструють усю героїчність, самобутність, полікультурність українців.

8. SWOT-аналіз на прикладі Закарпатської області в контексті екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності є оптимальним і потрібним інструментом щодо визначення її очевидних конкурентних переваг і можливостей, ідентифікації нагальних або потенційних проблем і загроз. У процесі проведеного нами дослідження, вдалося виокремити ступінь впливу та акцентувати увагу на пріоритетності для швидкого вирішення проблемних питань.

9. Отож, на сьогодні основними проблемами в туристично-рекреаційній галузі та екскурсійній сфері, котрі суттєво впливають на соціально-економічний розвиток Закарпаття, залишаються наступні: доволі слабка комунікаційна доступність потенційних і перспективних для освоєння в туристично-рекреаційних і екскурсійних цілях територій, часткова нестача достатньої кількості кваліфікованих кадрів, недостатньо розвинена сервісна інфраструктура окремих територій, тривала відсутність нормативно-правової бази для регулювання підприємницької діяльності у сфері сільського зеленого туризму. На нашу думку, на території регіону варто більше уваги приділяти зростанню кількості територій і об'єктів природно-заповідного фонду та розширенню екологічної мережі.

10. Зважаючи на тенденції розвитку музейної справи у світі, стверджуємо, що музеї Закарпаття вже зараз або в недалекому майбутньому, можуть стати вкрай перспективним простором для розвитку туристично-

екскурсійної справи, відпочинку та пошуку натхнення творчих людей, вміло поєднуючи унікальний культурний спадок з естетикою від отриманих вражень.

11. Ґрунтовно проаналізувавши спеціалізовані інформаційні ресурси щодо надання екскурсійних і туристично-рекреаційних послуг у Західному регіоні України, на нашу думку, одним із найкращих прикладів є діяльність туроператора «Відвідай». Вважаємо, за співвідношенням «якість-комфорт-ціна», найліпшими пропозиціями щодо туристично-екскурсійних подорожей Закарпаттям є тури: «Полонина Боржава за один день», Закарпатські насолоди, долина нарцисів і 7 перлин Закарпаття», «Шафран-тур на Драгобрат», «Закарпатське асорті + долина білоцвіту», «Намисто Закарпаття + лемківське весілля», «Довкола Карпат за 7 днів», «Канікули по-закарпатськи», «Полонина Боржава і музейна Колочава + долина крокусів», «Боже Закарпаття: 12 храмів і монастирів».

Отже, всесвітньо відомі природні, історико-культурні й інфраструктурні території та об'єкти Закарпаття, як безцінні туристично-рекреаційні ресурси, здатні максимально забезпечити економічне процвітання регіону за умови їхнього належного фінансування, підтримування у доброму стані та подолання існуючих проблем спільними зусиллями та конструктивною співпрацею органів державної влади, місцевого самоврядування, суб'єктів туристичного бізнесу, науковців, освітян. У майбутньому, за такого сприяння щодо розвитку екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності, на нашу думку, це дозволить українцям ще повніше розкрити всю унікальність природно-ресурсного, історико-культурного та соціально-економічного потенціалу Закарпатської області.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алієва А. Ю. Стратегічні завдання розвитку транскордонного ринку туристично-рекреаційних послуг. URL: http://www.visnykekon.uzhnu.edu.ua/images/pubs/47/2/47_2_19.pdf
2. Бабарицька В. К., Короткова А. Я., Малиновська О. Ю. Екскурсознавство і музеєзнавство : навч. посіб. Київ : Альтерпрес, 2007. 464с.
3. Безносьок В.Д. Туризм і його місце в соціально-економічному розвитку України. Регіональна економіка. 2014. № 1. С.232–236.
4. Безпека у туризмі як чинник сталого розвитку туризму. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153586163.pdf> (дата звернення: 26.10.2023).
5. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: монографія. К.: ВПЦ “Київський університет”, 2013. 395 с.
6. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреології та рекреаційної географії. К.: Палітра, 1997. 86 с.
7. Богдан Н.М., Рябєв А.А. Готельне господарство як інфраструктурна складова туристичної привабливості регіонів України. Інфраструктура ринку, 2019. Вип.30. С.263–272.
8. Божук Т. І. Рекреаційно-туристичні дестинації: теорія, методологія, практика. Львів: Український бестселер, 2014. 468 с.
9. Борисюк О.А., Дудник І.М., Беркова О.П. Географічний регіон як об’єкт туристичного маркетингу. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Географія. 2019. Вип. 4 (74). С. 23–31.
10. Боруцька Ю. З. Практикум із методики створення еколого-туристичних стежок і маршрутів (з елементами сільського зеленого туризму) : навч.-метод. посіб. Екологічний коледж Львівського національного аграрного університету. Львів, 2020. 166 с.
11. Боруцька Ю. З. Сталі форми туристично-рекреаційної діяльності як інструмент екологізації свідомості соціуму. *Туризм в Україні: виклики та відновлення* : зб. матеріалів Міжнародного туристичного форуму. К. : КНЕУ, 2023. С. 202–204.

12. Боруцька Ю. З., Рибак С. Б. Роль природних ресурсів Західного регіону України щодо розвитку туристично-рекреаційного потенціалу та курортної справи. *Topical issues of modern science, society and education : the 2 nd International scientific and practical conference (September 5-7, 2021)*. SPC «Sci-conf.com.ua», Kharkiv, Ukraine. 2021. P. 266–272.

13. Боруцька Ю. З., Рибак С. Б. Важливість природної та історико-культурної туристичної спадщини у процесі розвитку сільського зеленого туризму. *Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: літні диспути* : тези доп. III Міжнародної наук.-практ. інтернет-конф., 11-12 серпня 2021 р. Дніпро, Україна, 2021. С. 254–256.

14. Боруцк М. Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів: монографія. Л.: ІРД НАН України, 2006. 288 с.

15. Величко В. В. Організація рекреаційних послуг: навч. посіб. Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2013. 202 с.

16. Всесвітня туристична організація (UNWTO). URL: <https://www.unwto.org> (дата звернення: 06.09.2023).

17. Галасюк С. С., Нездоймінов С. Г. Організація туристичних подорожей та екскурсійної діяльності : навч. посіб. Київ : Центр навч. л-ри, 2019. 178 с.

18. Географія Закарпатської області : навч. посіб. / О. В. Заставецька та ін. Тернопіль : Підручники і посібники, 1996. 96 с.

19. Герасименко В. Г. Концепція сталого розвитку туризму: етапи становлення і сучасний зміст/ Зб. наук. праць “Туристична освіта в Україні: проблеми і перспективи”. Вип. 1. Київ: Тонар, 2017. С. 17–23

20. Гоблик В. В. Формування транскордонних туристичних кластерів як пріоритетний напрям розвитку прикордонних регіонів України. Економічний форум. 2015. № 3. С. 117-123.

21. Головне управління статистики у Закарпатській області. URL: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua>.

22. Гуменюк Г. М. Екскурсологія: навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ, 2018. 82 с.

23. Державне агентство розвитку туризму України. URL: <https://www.tourism.gov.ua>
24. Екскурсологія : підручник. За заг. ред. доктора юридичних наук, професора, В. О. Негодченка. Київ : Каравела, 2023. 370 с.
25. Закарпаття – Санаторії та туризм. Статистичний щорічник. Головне управління статистики у Закарпатській області, Ужгород, 2008, 2011, 2016.
26. Знакові місця Закарпаття. URL: <https://tourinform.org.ua/33-mistsya-yaki-povynen-vidvidaty-kozhen-zhytel-zakarpattya>
27. Іванова К.О. Методологія та проблематика комплексного оцінювання рекреаційно-туристичних ресурсів. URL: <http://global-national.in.ua/archive/19-2017/67.pdf>
28. Історія екскурсійної діяльності в Україні : навч. посіб. / В. К. Федорченко, та ін. Київ : Кондор, 2010. 166 с.
29. Краснянський М.Ю. Екологічна безпека: навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 180 с.
30. Курортно-рекреаційні зони Закарпаття. Довідник 2000. НПО «Реабілітація». Ужгород, 2000. 235 с.
31. Леоненко Н. А. Організація екскурсійної діяльності: конспект лекцій. Харків : НУЦЗУ, 2019. 167 с.
32. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг. К.: Альтерпрес, 2005. 436 с.
33. Мальська М. П. Паньків Н. М., Ховалко А. Б. Світовий досвід розвитку туризму : підручник. Київ : «Центр учбової літератури», 2017. 244 с.
34. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України: монографія. ІРД НАН України. Львів, 2017. 259 с.
35. Молнар О.С., Марченко О.І. Оцінка наявного туристично-рекреаційного потенціалу рекреаційних зон Закарпаття. Екологічний вісник. 2008. № 7. С. 24–29.
36. Носа Б. М. Історія розвитку туризму на Закарпатті (кін. XIX – поч. XXI ст.): короткий історіографічний огляд. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2017, вип. 47. С. 248–252.
37. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону : монографія / за заг. ред. В. Г. Герасименко. Одеса : ОНЕУ, 2016. 262 с.

38. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство : навч. посіб. К.: «Альтерпрес», 2003. 352 с.

39. Покоłodна М. М. Організація екскурсійної діяльності: підручник. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. 180 с.

40. Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1043-22#Text> (дата звернення: 24.08.2023).

41. Про туризм : Закон України. Редакція від 04.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 11.08.2023).

42. Про природно-заповідний фонд України : Закон України. Редакція від 08.08.2021. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2456-12/page> (дата звернення: 24.08.2023).

43. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України. Редакція від 01.01.2021. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 18.08.2023).

44. Про культуру : Закон України. Редакція від 16.07.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17> (дата звернення: 23.08.2023).

45. Про охорону культурної спадщини : Закон України. Редакція від 25.01.2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14> (дата звернення: 20.08.2023).

46. Про утворення Ради туристичних міст і регіонів : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0204731-16> (дата звернення: 18.07.2023).

47. Про затвердження Ліцензійних умов провадження туроператорської діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2015 р. № 991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991-2015-%D0%BF#n8> (дата звернення: 14.08.2023).

48. Про сільський та сільський зелений туризм : Проект Закону України. Редакція від 04.11.2018. URL: <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-silskiy-ta-silskiy-zeleniy-turizm> (дата звернення: 17.08.2023).

49. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80> (дата звернення: 20.08.2023).

50. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України Редакція від 16.10.2020.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 21.09.2023).

51. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 7222/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 20.10.2023).

52. Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період 2021–2027 років. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ZA190189>

53. Саковська, О. (2023). Вплив рекреаційної діяльності на розвиток туристичних дестинацій. *Економіка та суспільство*, (52). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-9>.

54. Санаторно-лікувальні заклади Закарпаття. Електронний довідник. URL: <https://zaktour.gov.ua/tours/hotels-2/>

55. Січка І.І. Туристично-рекреаційний потенціал Закарпаття та проблеми інвестиційного забезпечення регіону. Науковий вісник Ужгородського університету 2011. Серія Економіка. Випуск 2 (34). С. 47–53.

56. Туроператор «Відвідай». URL: <https://vidviday.ua>.

57. Управління туризму та курортів Закарпатської ОДА. URL: <https://zaktour.gov.ua>

58. Хилько М. І. Екологічна безпека України: Навчальний посібник. К., 2017. 266 с.

59. Шандор Ф. Ф. Становлення туристичної галузі в Закарпатті : історичний аспект. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Ужгород : Говерла, 2013. Вип. 1. с. 183–189.

60. Gönczy Sándor: Földrajzi viszonyok, domborzat. In: Baranyi B. (szerk.): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, 2009. 108–118 с.